

LA QÜESTIO VALENCIANA Mig segle de Filologia (1960-2012)

Leopoldo Peñarroja Torrejón

Preliminar

En estes notes a la reedició de *¿Valenciano o catalán?*, de V. L. Simó Santonja, es revisen aspectes essencials de l'història lingüística de València que afecten a la producció del darrer mig segle. Cronològicament, partixen de *La llengua dels valencians*, de M. Sanchis Guarner (1960)¹ i *Nosaltres els valencians*, de J. Fuster (1962), ensajis units (puix era Fuster qui en 1958 suggeria a Guarner un “pamflet de propaganda”)² per apriorismes i empaties de caràcter nacionalitari; però també per palpables desinformacions que una crítica més hagiogràfica que acadèmica ha sabut sublimar³.

L'obra de Simó es desplega a partir de la conferència de l'autor en el *Centro de Cultura Valenciana* (13 de novembre de 1975), al sí d'una forta dissensió sobre la llengua (*leit motiv* primer de la polemica suscitada

¹ *La llengua dels valencians*, ed. reelaborada a partir del quadernet de 1933 (València, 1960); i *Nosaltres els valencians* (Edicions 62, Barcelona, 1962).

² “M'agradaria que fosses tu el qui l'escrivís i –encara més– voldria que el títol fos *La llengua dels valencians* o una cosa tàcticament encertada com aquesta”, diu Fuster. El contingut, agrega, “hauria d'ésser una cosa clara i definida quant al punt de vista científic i patriòtic, i metòdica i eficaç quant a les informacions filològiques. Això només ho pots fer tu. En realitat seria l'ideal una cosa mixta del teu llibret *Quaderns d'Orientació Valencianista* i el de Coromines [*El que s'ha de saber de la llengua catalana*] a “Raixa”. Vull dir quant al tò i a la orientació. Es tractaria d'un *pamflet de propaganda*. I naturalment la publicació es farà dins la llei, amb tots els uts de censures i tal” (Fuster, Sueca, 13/11/1958, *Correspondència*, 261-262). Cita Santi Cortés, *Manuel Sanchis Guarner, 1911-1981. Una vida per al diàleg*, València. IIF i Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Barcelona, 2002, p. 238.

³ Sobre l'“apriorisme militant” de que parla Fuster i sobre els *prima principia* de demostració, al seu parer, innecessària (catalanitat, particularisme, Països Catalans, etc.), cf. *Nosaltres els valencians*, p. 21 i ss.

a rant de les manifestacions de M. Sanchis Guarner a *Mundo Diario* de 13/02/1975, i l'emissió de *Hora Veinticinco* de 13 i 14/03/1975, seguida d'un segon debat entre aquell i J. Ombuena),⁴ i sobre les idees de *Valencia* i els *valencians*. Cap d'estos presuposts es tractarà ara.

Denominaré *unitarisme* (o tesis *filocatalana*) a la que té el valencià per simple variant d'una 'llengua catalana general'; i teoria *pancatalana* a la fabulació de Valencia com a part d'una gran Catalunya imaginària. No són del tot separables, fins el punt de que en sa *Consciència idiomàtica i nacional dels valencians* (1980) el principal actualisador del pensament fuster-guarneria, Antoni Ferrando i Francés, no se n'ocuparà tant de demostrar la genesis catalana del valencià com de fabular una consciència de 'catalanitat' característica –al parer de l'autor– dels valencians medievals, concebuts com a part d'una sola nació: la nació catalana.⁵

A hores d'ara, la mutació de l'unitarisme filològic en ideològic és un fet característic, i fins i tot estimat 'natural' en una part apreciable de l'anomenada "Filologia Valenciana" o "Filologia catalana", involucrada en una causa 'nacional'. Fenomen digne d'un anàlisi epistemològic⁶. Citaré per via d'exemple a Joan Coromines, qui en no poques entrades de l'*Onomasticon Cataloniae* (títol revelador, puix que l'*Onomasticon* no ho és *Cataloniae* sino *Cataloniae, Valentiae et Maioricarum*, etc.), per bé que l'autor ens ha predefinit, ahistoricament, com a *pars Cataloniae*) sol aludir a *els nostres*, modisme que implica l'adhesió a una digam'entitat inalterable en el temps' en el sentit del *Volkgeist* dels historicistes alemanys. A modo de participació retroactiva, ell mateix es referirà a voltes a *les nostres*

⁴ En *Las Provincias*, baix el títol "Sobre el parlar romànic valencià d'abans de Jaume I" (S. Guarner) i "Sanchis Guarner y el habla de los mozárabes valencianos" (J. Ombuena); el qual, a la volta, provoca les consegüents Cartes al Director i adhesions corporatives.

⁵ Tampoc la producció més neutra sol substraure's a la nomenclatura de forta pre-suposició ideològica (*País Valencià* versus *Principat*, us de *Països Catalans* o de l'extravagant *principati* com a gentilici familiar als valencians, extrapolació abusiva del concepte 'català', etc., etc.)

⁶ La fabricació d'un imaginari ideològic, canalitzada per un vocabulari semanticament distorsionat (*secessionisme*, *particularisme*, *blaverisme*, *insolidaritat*, *resistència*, etc.) requereix un anàlisi separat. Cf. també A. Fontelles Fontestad, *Societat, ciència i idioma valencià*, Valencia, 1997.

forces nacionals, entenga's: a les participants, huit sigles arrere, en la conquesta de València⁷. Sobren comentaris.

Abordaré, per tant, els elements centrals de la qüestió del 75 i del seu desplegament doctrinal, sense els quals no es possible valorar el paper que la component lingüística, fins el Dictamen del Consell Valencià de Cultura de juliol de 1998 i la creació de l'Acadèmia Valenciana de la Llengua (claudicació de l'autonomia normativa valenciana i acceptació pràctica dels postulats fuster-guarnerians) ha representat en la València contemporània.

LA POLEMICA DE 1975 I LES TESIS DE M. SANCHIS GUARNER (1933-1980)

[HIPOTESIS SOBRE EL CAS VALENCIÀ. INCOHERENCIES]

Les propostes de Sanchis Guarnier en la dissensió del 75⁸ deriven de l'argumentari que, des de 1933-49, girava sobre tres idees:

⁷ Cf. *Onomasticon Cataloniae*, Barcelona, Curial, 1989-97, vol. III, p. 37 *sub voce* Boatella; per a "els nostres", *passim*

⁸ Sobre la producció de Sanchis Guarnier hi ha recensions apologetiques. Fora de *La ciutat de València. Síntesi d'història i geografia urbana*, queda constància de la variant històrica en el volum *Historia musulmana* (inclos en l'*Història del País Valencià*, Barcelona, 1965), caracteritzada pel to magisterial, la generalització i la falta de remissions documentals. Deriva, de l'obra prèvia de l'arabista valencià Ambrosio Huici Miranda, editor i traductor d'un important corpus arabigo-hispanic, autor dels 3 volums *Historia de la Valencia musulmana* i d'una col·lecció de treballs especialitzats, incloses no poques entrades de l'*Encyclopédie de l'Islam*. Choca per això la presentació de Sanchis com a "arabista" per Mikel de Epalza. Però la producció de l'autor té a l'hora un component ideològic – nacionalista d'orientació pancatalana que impregna l'obra total. Un anàlisi en detall revela no poques aseracions programàtiques, nules des del punt de vista científic. Note's, en *La llengua dels valencians* un fragment revelador: "L'ininterromput corrent migratori de catalans cap a València durant tota la Baixa Edat Mitjana, reforçà i consolidà la *catalanitat substancial de València*, iniciada ja en la Reconquesta i amb clars precedents altomedievals, romans i ibèrics. Però la igualtat demogràfica del Regne valencià amb el Principat malgrat la major superfície d'aquest, i la forta superioritat de la ciutat de València sobre la de Barcelona, motivaren la clara i constant *resistència* dels valencians a anomenar-se catalans" (p. 133). I cf. allí mateix, les estimacions fetes en "Decadència política i idiomàtica", pp. 158-167 i "La problemàtica de la llengua

- a) El parlar romaní de la València prejaumina diferència fortament del valencià general.
- b) Extinguida la mossarabia valenciana anys de 1238, la transmissió d'eixe romanç seria inviable.
- c) El valencià actual és la transformació de la llengua catalana duta pels conquistadors del s. XIII.

Pero son *hipotesis* de veracitat proporcional a les seues premisses; les quals, ab elements conexas (cas del *Llibre del Repartiment* o de les correspondències semítico-romaniques en la transmissió de romanismes) estaven gens o mal tractades, lo que convertia en paper mullat l'alcancé científic de no poques deduccions en circulació. Importa subrallar (ho vaig provar en *Mossarabisme i substrat. Crítica retrospectiva*, 1987⁹, i ho havia apuntat per a treballs anteriors als anys 60 Kurt Baldinger)¹⁰ la contradicció entre les tres hipòtesis ab les que S. Guarnier tractà de justificar la peculiaritat valenciana dins del que anomena "conjunt idiomàtic català", de 1949 a 1980. El silenci al respecte en la darrera producció de l'autor (*Aproximació a la història de la llengua catalana*, 1980)¹¹ és eloqüent; també l'incompatibilitat entre diferents hipòtesis admeses en una mateixa data,¹² com ara la que es pot percebre entre dita *Aproximació* i les reedicions, immodificades, de *La llengua dels valencians*¹³.

en el segle XX", pp. 183-203. Notables en lo que fa ad eixa ardor polític-cultural son les entrevistes transcrites en l'obra de Simó. Curiosament, res d'aço li es tengut en conte per determinats recensors (com ara Àngel López García, etc.) que no gosen aludir a tan rara hibridació. Les més variades revelacions sobre el particular podran trobar-se ara en la citada obra laudatòria de Santi Cortés, *Manuel Sanchis Guarnier, 1911-1981: una vida per al diàleg*.

⁹ Real Academia de Cultura Valenciana, Serie Filològica nº 2, València, 1987, pp.55-84.

¹⁰ "Sanchis Guarnier contradice aquí (seguramente por un descuido) la tesis fundamental de sus dos trabajos", *La formación de los dominios lingüísticos de la Península Ibérica*, Gredos, Madrid, 1963, p. 153, n.

¹¹ Barcelona, Vicens Vives, 1980.

¹² La 6ª edició de *La llengua dels valencians* data de 1978; la 7ª, de 1980. La 8ª és edició postuma (València, ed. Tres i Quatre, serie 'La unitat' nº. 7, 1983).

¹³ On l'autor es ratifica en que "fon l'acció d'aqueix substrat mossàrab *el principal determinant* de la fesomia que particularitza el valencià dins el conjunt idiomàtic català" (p. 78).

Successivament, la *teoria de la reconquesta*, presentada com a determinant de l'idioma de València (1949)¹⁴, seria substituïda per la del *mossarabisme* (1953), d'una esmortida mossaràbia que, conservant la parla romànica, hauria produït “la transformació de l'idioma català importat del Nord pels reconquistadors”¹⁵ (la suposició, il·lògica, es reforça en 1956 ab la d'un substrat prerroma que emparentaria les terres de València i la Catalunya Occidental, les darreres d'estirp ilergeta i ilercavona)¹⁶. I seria suplantada encara per l'hipotesis *mudeixarista*, a tenor de la qual, desapareguts els mossaraps i el mossarap ans de 1238, serien els moros del Regne medieval de València (els quals “podrían conservar –aventura l'autor– importantes hábitos étnicos primitivos” fins l'expulsió morisca de 1609)¹⁷ els qui singularisarien, per mig d'eixes costums, el català arribat quan a la conquesta en la forma peculiar de “valencià”.

Ya que les incoherències en i entre dites teories son palpables (es inviable pensar en una mossaràbia esmortida de llengua fòssil com a configuradora d'un *valencià* enfrontat a la llengua influent, ni en un col·lectiu musulma arabisat com a ‘valencianisador’), cap reduir a dos les idees guarnerianes *estables* al respecte: a) la diversitat entre idioma romànic de la pre conquesta i valencià medieval; i b) la genesis directament catalana de la llengua dels valencians.

[UN ÀMBIT INTERPRETATIU DE PARADIGMA ÚNIC]

Abdos postulats constitueixen l'eix doctrinal de l'unitarisme quan a la polemica del 75. Però es de notar que en la dècada dels 70, dins l'àmbit filològic valencià, simbolisat llavors per Sanchis Guarnier i entorn acadèmic, es difondria un model discursiu de paradigma únic; marcat per la simbiosis

¹⁴ Més una caracterisació arcaïsant del mossarap prejaumi (*Introducción a la historia lingüística de Valencia*, València, 1949, p. 147). Cf. “Mossarabisme i substrat”, p. 58.

¹⁵ “Els parlars romànics de València i Mallorca anteriors a la reconquesta”, *Actas del VII Congreso Internacional de Lingüística Románica*, II, p. 473 (99 de la reed.).

¹⁶ Substrat que funciona com a determinant en “Factores históricos de los dialectos catalanes”, dins d'*Homenaje a Menéndez Pidal VI* (Madrid, 1956), però també en “Els parlars” (*Actas* II, p. 474).

¹⁷ “Factores”, p. 184.

llingüístico – nacionalitaria, palpable ya en el transit als 80. Un analisis de les referencies al paradigma discrepant es ilustratiu, i no equiparable ad atres ambits academics susceptibles de dissensio. Ni l'anomenat *revisionisme* ni el neorabisme, proyectats sobre determinadas interpretacions de l'història medieval d'Espanya o sobre manifestacions de tan fort simbolisme com ara les kharges romaniques d'Al-Àndalus (com es patent en *El escándalo de las jarchas en Oxford* del mestre d'arabistes i ara denostat Emilio García Gómez¹⁸ front al *Paleographical Analysis* d'Allan Jones¹⁹) arribaren a tals cotes d'empatia en les mateixes dècades.

DOGMATISME I FRAGILITAT DE LES TESIS UNITARISTES

Les intuicions de l'*Informe sobre la llengua del País Valencià* (1978) i la realitat històrica de la reconquesta

Ara be, encara que en absència d'una alternativa sistematizada²⁰ fins ben entrada la dècada dels 70, la posició unitarista, representada per la síntesis guarneriana del 75 però també per produccions menors, confluents en el reforç de les intuicions de Fuster-Guarner (Bramon, Barcelo, Burns, etc.), presentava debilitats palpables a poc que s'aplicara un analisis en rigor, be que contrapesades per l'estil emfàtic connatural a les publicacions del ram. R. Menéndez Pidal, defensor des de 1926 (1ª edició dels *Orígenes del español*) de la reconquesta com a determinant de la partició llingüística de la Península Ibèrica, observava ja en 1906 que “ni el hecho de la reconquista ni el señorío antiguo explican por sí solos el idioma hablado en el Reino de Valencia”²¹. Germà Colon (1953) que “las cuestiones que plantea el estudio lingüístico del Reino de Valencia son múltiples y de un carácter específico y particular que no permite relacionalas con las que ofrecen

¹⁸ E. García Gómez, “El escándalo de las jarchas en Oxford”, separata del *Boletín de la Real Academia de la Historia*, vol. CLXXXVIII, 1 (1991), pp. 1-104.

¹⁹ Allan Jones, *Romance “Kharjas” in Andalusian Arabic “Muwaššah” Poetry: a Paleographical Analysis*, Oxford, 1988.

²⁰ Parle de la formulació global del tema per Simó front als ensajos guarnerians dels 60-70. No a posicions anteriors que postulaven un status autònom de la llengua dels valencians, com ara Carreras Candi, Ll. Fullana, etc.

²¹ R. Menéndez Pidal, “Sobre los límites del valenciano”, *I Congreso Internacional de la Lengua Catalana*, Barcelona, 1906, pp. 340-344.

otras regiones surgidas de la reconquista cristiana, tanto en otros dominios lingüísticos como en el propio del catalán”²² I Badía Margarit recalarà més tart (1981) en que “l’explicació de la diferencia dialectal catalana a través dels fets de reconquesta no és acceptable ni a l’origen, ni en l’expansió ni pels resultats tardans”.²³

Note’s que la tesis de l’expansió del català de reconquesta (quin model de català es difonguera en la València de 1238 no solia definir-se)²⁴, suponia l’acceptació gratuïta de dos premisses empíricament borroses: a) l’oposició entre romanç mossarap i llengua valenciana; i b) l’extinció de les comunitats cristiano-valencianes anteriors al s. XIII, únic canal que (d’acort ab l’argumentari de S. Guarnier et *alii*), faria possible la transmissió de tan temut romanç territorial.

[VALOR POLIEDRIC DEL TERME MOSSARAP.
MOSSARAP COM A ‘ROMANÇ NATIU TERRITORIAL’]

De la confusió inherent a la segona proposta he tractat per extens, i en son tantes les dades que obliguen a diferenciar l’idea de *mossarap* com a ‘cristianisme en terra oficialment islamisada’ de la de *mossarap* com a ‘grup dialectal romànic de l’Espanya musulmana’, que deurién sobrar aclariments. Els he fet en varies ocasions²⁵, devent-se subrallar que la veu

²² G. Colón, “El valenciano”, *Actas VII CILR*, vol. I, p. 178.

²³ A. M. Badia Margarit, *La formació de la llengua catalana*, Barcelona, 1981, p. 25.

²⁴ Es tracta de la qüestió no trivial de si ho era en la modalitat oriental, occidental, de la Catalunya Vella o de la Nova; i –cosa no aclarida– en quina forma en el segon cas, tota volta que dita àrea meridional no fon acabada d’incorporar fins a 1148-49, es dir, a 80 anys escassos de les primeres conquestes valencianes. Note’s que l’unitarisme no ha establert quina modalitat de llengua era en la segona mitat del s. XII la pròpia d’eixa àrea de la Catalunya Nova, si la derivada de la –segons son propi discurs– encara activa llengua romànica de la zona, del ‘mossarap’ local, o la deguda a una virtual repoblació de domini oriental u occidental.

²⁵ *Mossarabisme i substrat* (1986), *El mozárabe de Valencia* (1990), *Cristianos bajo el Islam* (1993); “El romance nativo del Valle del Ebro y de la Frontera Superior de al-Ándalus”, *Aragón en la Edad Media XX [Homenaje a la Dra. Cabanes Pecourt]* (2008), pp. 615-634, preliminar. M’ocupe ab major detall del fenomen terminològic en “Cristianos en Valencia antes y después de 1238. Una revisión histórica e historiográfica”, *Debats CXII* (2011).

“mossarap”, per derivar del radical /ʿrb/ (= ‘ser arap’), ha acabat contaminada d’una aura impropia d’exotisme, devenint a la fi en una remora terminològica. Hi havia, i es mantingueren, comunitats cristianes en la València anterior a Jaume I (com les hi havia en altres àrees hispaniques). Les dades, també les de font aràbiga, són incontestables. Però la seva existència i continuïtat, que explica tants elements diferencials de l’idiosincrasia i el dret valencians, per exemple, com han demostrat Honori Garcia, Gonzalo Martínez, J. Ferrando Badía, etc.²⁶, no es *conditio sine qua non* per al manteniment del mossarap, de la llengua romanica prejaumina, que no era privativa de la població cristiana, sinó pròpia també de la musulmana i la jueva.

De fet, les fonts àrabiques mai han qualificat a la població romanizada amb els termes *naṣārā* (= cristia) ni *ḍimmi* (= tributari de l’islam), sinó com a *ʿaṣam* / *ʿaṣamī* (= de llengua no arap, estrany als araps en llengua i costums); i com a *ʿaṣamiyya* el romanç natiu del territori. Així ocorre amb Ibn al-Abbār, qui referint-se al savi de Denia Ben Gatell, aclaria al lector que “[Gatell] es el diminutiu de ‘gat’, en la llengua romanç” (*wa-huwa ism^u l-hirri muṣaggar^{an} bi l-lisānⁱ l-ʿaṣamiyyⁱ*)²⁷; i ocorre amb altres tantes fonts com ara el *Glossari del Botànic* de cap a 1100, hui atribuït a Abū l-Jayr, que l’utilitza amb diverses concrecions geogràfiques (‘*aṣamiyya* del camp’, ‘del territori’, ‘de València’, ‘de Saragossa’, ‘de Toledo’, etc.); amb els diccionaris biogràfics hispanoàrabs, etc. etc.

[PRESENCIA DELS MOSSARAPS I DEL MOSSARAP]

Però també de la banda històrica, l’intuïció amb la que el títol *Informe sobre la llengua del País Valencià* dona per liquidada a la mossaràbia valenciana pel temps de les invasions almoràvits, cap a 1102 (“els mossàrabs que quedaren a València foren gairebé exterminats per les represàlies i

²⁶ H. García García, *Posibilidad de un elemento consuetudinario en el código de Jaime I*, BSCC, Castelló, 1948; Gonzalo Martínez Díez, “Los fueros valencianos en relación con otros fueros coetáneos”, *En torno al 750 aniversario de la conquista de Valencia. Antecedentes y consecuencias de la conquista de Valencia*, Valencia, 1979, I, 379 ss.; A. M^a. Barrero, “El derecho romano en los Furs de Valencia de Jaime I”, *Anuario de Historia del Derecho Español* XLI (1971), 639-74.

²⁷ Ibn al-Abbār, *Al-muṭaḍḍab min kitāb tuḥfat al-qāḍim*, ed. de Ibrāhīm al-Abyārī, El Cairo (Dār al-Kitāb al-Masrī) i Beirut (Dār al-Kitāb al-Lubnānī), 1982, p. 72.

deportacions massives dels almoràvits” –aventura–)²⁸ ignora tota documentació històrica sobre el particular²⁹. (Ya Fuster, preventivament, i puix que el constituent mossarap podia “representar una supervivència nacional anterior”, s’afanya a liquidar el tema, ab el mateix simplisme, en no més de deu línies)³⁰.

Bastarà recordar que, quan a fins de 1125 (data en que, d’acort ab l’*Informe*, els cristians jaïen exterminats) Alfons el Bataller sitià la ciutat de València, gran quantitat de cristians de la terra s’incorporà a l’expedició aragonesa, be engrossant son eixercit, be com a guies i estratègies. Les fonts arabs que reporten la notícia, d’indubitable veracitat (*Hulāl al Mawšīyya* i el granadi Ibn al Jaṭīb a partir de l’*Anwār al-Īaliya*) fan us de l’expressió ‘*adad wāfir min al-naṣarā l-mu‘āhidīn*, es dir ‘un extraordinari nombre de cristians del territori’³¹. Sobren comentaris. Poc abans, la comunitat cristiano-valenciana, donant per segura la victòria de les armes almoravits, havia tractat de simpatitzar ab el partit almoravidista de la capital; lo que, a causa del pes demogràfic dels implicats, captà l’atenció d’un cronista tan minuciós com Ibn ‘Iḍārī, el qual pren la cita de l’historiador aràbig-valencià Ibn ‘Alqama, coetaneu del Sit:

“Wa man kāna bi l-madīna^{ti} min al-naṣarā l-mu‘āhidīna yataṣanna^u li-man bi-hā min al-muslimīn”³².

I de 1143 data un text de valor singular, la carta on es reproduïx la conversa sostinguda per Hermann, abat de San Marti de Tournai, i dos frares benedictins del monastir valencià de Sant Vicent de la Roqueta, els quals

²⁸ Universitat de València, Facultat de Filologia, *Informe sobre la llengua del País Valencià*, València, 1978, 37 pags. [sense menció directa de responsabilitat]. Per a la cita, p. 11.

²⁹ Es trobarà sistematizada en *Cristianos bajo el Islam* (1993) i *Cristianismo Valenciano. De los orígenes al siglo XIII* (València, 2008).

³⁰ J. Fuster, *Nosaltres els valencians*, p. 27.

³¹ “Wa-ṣala-hu ‘adad wāfir min al-naṣarā l-mu‘āhidīn”. Cf. *Cristianos bajo el Islam*, §30.1 i ss., i *Cristianismo Valenciano*, p. 229.

³² ‘Els cristians tributaris [= mossaraps] residents en la ciutat es congraciaven ab els musulmans’. Publica el text arap É. Lévi-Provençal, “La toma de València por el Cid”, *Al-Andalus* XIII (1948), 146-147. Cf. *Cristianismo Valenciano*, § 66, p. 218.

oferixen informacions valuoses sobre el convent, la regla benedictina i la devocio al martir patro de Valencia. Figura en un codex hagiografic del s. XII conservat en la Biblioteca Real de Bruseles, que vaig transcriure i traduir.³³

El manteniment d'estos errors, fruit de l'ignorancia de fonts i materials, era anacronic a l'altura dels 70 (les *Recherches* de Reinhardt Dozy, ab apendixs araps que compilen copiosa documentacio al respecte, data-ven de 1849-60); i chocava ab el cientifisme que hi havia norma d'atribuir unicament a la versio de la realitat de S. Guarner *et alii*. Resultat d'eixe reductivisme sera tambe l'aparicio de curiosos *escrutinis* bibliografics on alguns han somés a inquisicio tota proposta un punt desviada del model programatic. Valga d'eixemple el presentat per Ernest Belenguer a proposit de *Jaume I a través de la historia*³⁴.

L'APELACIO A LES KHARGES VALENCIANES. 'ROMANDALUSÍ' I ROMANÇ NATIU TERRITORIAL

Darrerament, alguns han ensajat denominacions alternatives a la tradicional de mossarap, com ara *idiolecto romance andalusí* (Federico Corriente)³⁵ o *romandalusí* (Corriente, Marcos Marín, García González),³⁶ més confuses

³³ *Cristianos bajo el Islam*, § 35.

³⁴ Valencia, ed. Tres i Quatre, 1984, vol. II, pp. 91 ss., on es dona o retira llicencia cientifica a un ample llistat d'autors (Fuster, Reglà, Tarradell, Ubieto, Cabanes, San Valero, Simó Santonja, etc.)

³⁵ F. Corriente Córdoba, "El idiolecto romance andalusí reflejado en las *xarajāt*", *RFE* LXXV (1995), pp. 5-33.

³⁶ F. Marcos Marín, "Romance andalusí y mozárabe: dos términos no sinónimos", *Homenaje a Germán Colón Doménech*, Gredos, Madrid, 1998, pp. 335-341. I tambe per F. Corriente Córdoba, "El romandalusí reflejado en el glosario botánico de Abulxayr", *Estudios de dialectología norteafricana y andalusí* V (2000-2001), 91-242; F. Corriente Basús, "Vigencia del romandalusí y su documentación en los botánicos, particularmente Abulxayr", en Cyrille Aillet *et al.*, *¿Existe una identidad mozárabe?: historia, lengua y cultura de los cristianos de al-Ándalus* (ss. IX- XII), 2008, pp. 83-90; o Javier García González, "Cuestiones pendientes de estudio de los arabismos en español medieval: una nueva revisión crítica", en Javier Elvira *et al.*, *Lenguas, reinos y dialectos en la edad media ibérica. La construcción de la identidad. Homenaje a Juan Ramón Lodares*, Iberoamericana-Vervuert, Madrid, 2008, pp. 272 *et passim*.

si cap que el poliedric *mossarap*. I això, front a una realitat vertical: la de les parles romaniques natives de l'Espanya musulmana. En efecte, si es acceptable l'idea de 'lo romanic persistent en al-Andalus', una hibridació de 'lo romanic' i 'lo andalusí' –sempre que es clarifiqui què es i a consciència de què lo segon– com a conformant una tercera realitat, ralla l'entelequia.

[L'UTILISACIO DISUASSORIA DE LES KHARGES
PER L'ARGUMENTARI UNITARISTE]

En suma, l'esforç posat en sostindre abdos idees-clau (extinció de la mossarabia i oposició mossarap - valencià medieval), defenses per S. Guarnier sense la concurrència de cap altra formulació teòrica, i decisives per ad ell, qui afirmava³⁷: “fa pocs anys encara es fantasejava molt sobre el parlar mossaràbic però ara hom ha començat a conèixer-lo científicament i ja no és tolerable que s'hi facen al·lusions gratuïtes”, s'ha mostrat en definitiva estèril, ates l'avanç del coneixement per lo llarc del darrer quart de segle. Es revelava, per tant, pueril l'apel·lació que tant en *La llengua dels valencians* com en l'argumentari desplegat en la polemica ab Ombuena, fea S. Guarnier a les kharges valencianes (millor: a les muwaššāḥes ab kharja romanç d'autor valencià, que hui el neoarabisme denomina abusivament *andalusines*)³⁸ com a una garantia més de la sima que –al parer de l'autor– separaria la llengua d'aquells poemes romanics posats en boca d'una donzella llatina del segle XI o XII de la llengua valenciana migeval.

³⁷ *La llengua dels valencians*, p. 118

³⁸ L'aplicació indiscriminada del gentilici 'andalusí' va unida a la forja d'una realitat virtual, grata al neoarabisme dels darrers decennis: la quimera d'al-Andalus, o de l'al-Aldalus somniat. *Andalusí*, per tant, es ara gentilici aplicat a tot component poblacional de l'Espanya oficialment islamisada: musulmans, neomusulmans, pseudomusulmans, cristians, criptocristians, jueus, etc., dels qui, salvo per al sector plenament islamisat, i es llicít dubtar-ho, no consta com es manifeste una hipotètica consciència col·lectiva. El tema l'he tractat en part en *Cristianos bajo el Islam*, a propòsit de les actituds socials i la cosmovisió de diferents comunitats cristianes de l'Espanya musulmana: València, Granada, Còrdova, Toledo, etc. Cf. també Serafín Fanjul, *La quimera de Al-Ándalus*, Madrid, 2004; i M^a. Rosa Rodríguez Magda, *Inexistente Al-Ándalus. De cómo los intelectuales reinventan el Islam*, Oviedo, 2008. Veja's també ara L. Peñarroja T., “Cristianos en Valencia antes y después de 711. Una reflexión histórica e historiográfica”, cit.

Un sentit crític elemental impedia identificar la *literalitat* dels poemes semirromànics inserits per Ibn Lubbūn (cadi d'Al-Ma'mūn i senyor de Morvedre en la 2^a mitat del s. XI), Ibn al-Labbana de Denia (m. en 1113), Ibn Ruḥaym de Bocarent (m. cap a 1121) i un quasi desconegut Ibn Yinnīq (¿Inyic?), nascut en Xativa en 1152³⁹ dins les seues *muwaššāḥes* ab la parla romanica de la València prejaumina; lo que no significa que, des d'una lectura alternativa del seu ductus consonantic, on falten la vocalisació i els diacritics, alguns d'eixos versos o poemes no puguen reflexar-la de forma prou fidedigna. D'esta manera, en Ibn Lubbūn/2^a, fent us de la supressió potestativa de la vocal paragògica, seria possible pensar en una versió primitiva *¡Ay mamá, meu al habib, [el meu amat]/vay-se e no més tornarad// Gar ¿qué faré yo, mamá// [...] lleixarad?*. I en Ibn Ruḥaym/2^a, la qual, per cert, es posa en boca d'una donzelleta que exalta la bellea de l'amat en romanç vulgar (“*arabat an mantīqⁱⁿ aʿāmiyyⁱⁿ*”), i sempre acceptant la paternitat del bocarentí, lo que no es clar, cabria pensar en un *¿Qué faré yo o qué será de mib?// Habibi [amat meu],/no te tolgues de mib//*. No obstant, i ya que d'eixes cançonetes romaniques he tractat en *El mozárabe de Valencia i Les ḥarġes: mon i enigma*, als que remet per ad atres detalls, importa subrallar que ni val eludir les complexes circumstàncies que envolten ad eixos poemes (transmissió, variants textuals, circulació anterior, modernitat dels manuscrits, etc.), ni l'enorme valor que revisten com a sintoma d'una situació de bilingüisme real, única que permet pensar que una composició lírica en llengua romanica fora extreta i aprofitada com a peu o remat de la *muwaššāḥa* pel poeta arabigo-valencià: Ibn Ruḥaym, Ibn Lubbūn o Ibn al-Labbana. Cap d'ells podia collir eixos fruits poetics si no hi havia arbres; i eixos arbres creixien i es cultivaven entre la població nativa de llengua romanica, no entre la que parlava sols o principalment algaravia.⁴⁰

³⁹ De qui no es tenia notícia fins la referència de T. Monroe, “Two Further Bilingual Hargas (Arabic and Romance) in Arabic Muwaššāḥs”, *Hispanic Review* 47 (1979), 9-24.

⁴⁰ Ibn Sanā' l-Mulk (1155-1211) parla de l'efecte impactant que ha de conseguir la *kharja*; deu estar –afig– en estil directe (normalment en boca d'una jove enamorada); i compondre's ans que la *muwaššāḥa*, es dir, funcionar com a centre estructural. Per fortuna, la *kharja* havia de complir una altra condició: estar en arap vulgar, en argot o en *llengua vulgar romanica*. València, Sevilla, Còrdova i Màlaga foren les ciutats d'Espanya on més i millor es cultivaren la *muwaššāḥa* i el *zajal*, segons una preciosa cita del tractadista egipci Hilli (m. en 1338). L'edició d'Ibn Sanā', en *Dār al-tirāz fī ʿamal al-muwaššāḥāt* (Gawdat al-Rikabī, Damasc, 1949).

En qualsevol cas, l'apelació a les kharges, emfatizada en 1975 front a J. Ombuena per S. Guarner,⁴¹ revestia, en rao de l'exotisme, un possible poder persuasiu per als lectors –quasi tots– ignorants del text, del context i de l'escriptura semítica en que el text venia transmes. I paradoxalment s'esgrimia des de l'exclusió de les verdaderes fonts d'anàlisi del mossarap: la documentació llatina de pre i postconquesta, en especial del *Repartiment* (ni tan sols s'havia intentat un corpus lexic exhaustiu a partir de l'antiga edició de Bofarull), les fonts geogràfiques, biogràfiques i històriques arabs, riques en dades però intactes o quasi, la vasta toponímia territorial, etc.; aspectes capitals dels que acabava extraent-se un mostrari anecdòtic, a sovint equivocant.

UN NUC INSOLUBLE EN LA FORMACIÓ DEL VALENCIÀ: L'ACCIO DEL SUBSTRAT

Però les poques hipòtesis relatives a la formació del valencià (Sanchis G., Badia Margarit, Alarcos Llorach, etc.)⁴² han trobat ab un nucli insoluble: l'acció del substrat. Perquè, com ja observà A. Tovar (1955), un *substrat* actua a través d'una situació bilingüe i de diverses generacions. I no podia per tant, en este cas, funcionar sino a través d'un mig romànic transmissor, lo que implica tres condicions: a) la parla romànic-valenciana no podia estar extingida quan a la conquesta de 1238; b) la transmissió de possibles costums ancestrals de llengua requeria el contacte sostingut entre modalitat romànica mossarap i modalitats vingudes, fora quina fora sa proporció, en el segle XIII (català oriental i occidental, aragones, etc.); i c) en la situació bilingüe i/o diglòsica de la València prejaumina, eixe romanç vernacular no podia constituir un estrat esmortit, sino eficaç; al menys lo suficient per a actuar com a catalisador de les llengües sobrevingudes, o per a impondre's ad elles.

⁴¹ La posició al respecte de S. Guarner en el 75 es vora reflexada en la 3ª entrega de *Las Provincias* (cf. n. 3).

⁴² En quant a l'hipòtesis de l'anivellament d'estrats, d'E. Alarcos Llorach ("La formación del vocalismo catalán", en *Studia Philologica in honorem Dámaso Alonso*, Madrid, 1960, I, 35-49), cf. "Mossarabisme i substrat", pp. 66 i ss. També sobre les idees de Barnils i Badia Margarit.

En suma, al temps de la dissensió del 75, l'unitarisme es revelava insuficient en aspectes nuclears, puix:

[UN SUBSTRAT EVANESCENT.
INCOMPATIBILITAT ENTRE SUBSTRAT EFECTIU I ROMANIC EXTINGUIT]

- a) L'apel·lació a un substrat prerromà com a definidor d'espais dialectals catalans era inseparable del mossarap: donant-se per liquidats el romanec prejaumi i sos portadors (sempre d'acord amb la doctrina Badia - Sanchis G.)⁴³, dit substrat devenia en un factor evanescent, sense corporeïtat ni transmissió viable.
- b) L'acció d'un substrat no té per què limitar-se al vocalisme (induit per velles costums de raïl prerromana) sinó afectar a l'estructura global de la llengua.
- c) La tesi guarneriana d'un mossarap catalisador del català en la forma particular de valencià naixia ofegada per l'incompatibilitat interna entre dos idees: la presentació del mossarap com a espècie d'*antivalencià* formal i l'atribució ad ell mateix d'un paper operatiu.
- d) L'idea d'un substrat que vitalisara tan sols tractaments occidentals ([ē]>[e] front a [ē]>[ɛ], [-a]~[-e] front a [-a], [-e]> [ə], etc.), però no altres referits al vocalisme, consonantisme, lèxic i morfosintaxis, es merament voluntarista.

Unicament un estrat romanec que convergia amb el valencià (no que divergia, com proposaren S. Guarner i Galmés de Fuentes), actiu en 1238, explica el silenciament de l'aragonès, transferit en bona mida a l'àrea hui valencià parlant del territori; l'anul·lació del vocalisme català oriental i certs matisos de l'occidental (en especial la relativa indistinció d'atones finals [-a], [-e] en part del seu territori); i el sorgiment d'una consciència lingüística independent, no dialectal, tant a nivell social com literari.

⁴³ Badia, *La formació*, pp. 167-168; Sanchis Guarner, *Aproximació*, 1980.

En *¿Valenciano o catalán?*⁴⁴, rebatia justament V. Simó, fundat en postulats i fonts diversos (García Gómez, Lévi-Provençal, Sánchez Albornoz, F. J. Simonet, A. Huci, A. Ubieto, etc.) l'hipotesis d'una reconquesta en buit, incicint en una qüestio no banal (l'he estudiada a partir d'un corpus de dades concretes en *Mozárabe de Valencia* i queda hui molt reforçada)⁴⁵, tan grata a l'unitarisme teoric com inconsistent: la suposta identitat entre el mossarap de la Baixa Catalunya (arees meridionals de Lleida i Tortosa) i el catala del Nort, front a l'antagonisme, en eixe cas inexplicable, del mossarap valencià i l'imaginaria desaparicio de sos transmissors cristians⁴⁶. Una idea reiterada sense pudor científic (Badía, Nadal i Prats, etc.), pero carent de base demostrativa, tant per lo que fa a la fisonomia d'eixe romaní pre-catala meridional com a la supervivencia de les comunitats cristianes de dita regio.

Es dir, Simó presentava de forma sistemática un argumentari fundat en elements historico-culturals (persistencia de factors de raíl hispanocristiana, occidental, previs al s. XIII) i llingüístics,⁴⁷ oferint una alternativa ben consistent a la teoria fuster-guarneriana de la "catalanitat substancial de Valencia"⁴⁸. La serie d'estudis historics de tema valencià deguts al catedratic d'Historia Medieval Antonio Ubieto Arteta⁴⁹ i les noves lectures demografiques fetes des del *Repertiment* per D. Cabanes constitueien, a l'hora, noves bases discursives d'una atra visio de les coses. Si be l'aparicio d'una alternativa visible a les llavors hipotesis en solitari de Guarnier - Fuster, incomodà no poc a sa hagiografia, que declinà el discurs racional per a adoptar el de la desqualificacio.

⁴⁴ Pags. 117 ss.

⁴⁵ *Mozárabe de Valencia*, § 164, pp. 448 ss..

⁴⁶ *¿Valenciano o catalán?*, p. 157.

⁴⁷ *Ibid.*, p. 195 ss.

⁴⁸ *La llengua dels valencians*, p. 124.

⁴⁹ En A. Ubieto Arteta, *Orígenes del Reino de Valencia. Cuestiones cronológicas sobre su reconquista*, Valencia, 1975. Cabanes Pecourt, cf. n.

LA FISONOMIA DEL MOSSARAP VALENCIÀ I SA VITALITAT EN EL S. XIII

[UN MOSSARAP INEVITABLE FRONT A LA “CATALANITAT SUBSTANCIAL”]

Pero importa anar a la qüestio central: l'existència i fisonomia del romanic valencià anterior a 1238, tema essencial per a la filiacio historica de la nostra llengua. Es llicit pensar que, veent-ho aixina, S. Guarner, be que fonamentat en una base analitica reduida i certs criteris equivocats⁵⁰, s'aplicà a *distanciar* (1949 i 1953) romanç anterior i romanç posterior a la conquesta, presentant-los com a fets *inconexos*, sense relacio alguna de continuïtat.⁵¹ Un paradigma que no podia sostindre's més que sobre dos *a priori* solidaris: el de la liquidacio del romanç territorial poc abans de l'epoca jaumina i (no podent-se certificar la data de defuncio), el de sa fisonomia arcaïca, d'un 'mossarap antivalencià'.

Es llicit, per tant, qüestionar-se: ¿era el pretés caracter fosil del mossarap la conclusio extreta de les dades objectives o la premisa necessaria de la catalanitat del valencià?

Cal insistir en el vincle que, des de la perspectiva unitarista, ha representat sempre, *nolens volens*, la relacio entre mossarap i valencià medieval. Valga de mostra la contribucio de Germà Colon ("El valenciano") al VII Congrés de Llingüística Romanica del 53, on, a diferencia de la descripcio alli presentada per S. Guarner del parlar mossarabic valencià com a llengua arcaïsant i inconexa del valencià general, postulava el caracter particular i especific de la genesis del valencià; i sa provable identitat ab el romanic de preconquesta. La possible interconexio de substrat prerroma entre Lleida, Tortosa i Valencia explicaria a més –afig l'autor– “las características y tendencias que debió tener el romance valentino precatalán, *sensiblemente idéntico al catalán occidental*, y que *se mantendrá* y fusionará con éste al

⁵⁰ Com ara en tot allo referit a l'interpretacio fonetica de romanismes inserts en fonts arabigues, que no consta en cap de cas foren consultades per l'autor; o en presuposts tambe cardinals al voltant de les fonts llatines, inclos el *Repartiment* valencià.

⁵¹ Com tambe en la sintesis caracterisadora del mossarabic valencià com a parlar fosil, que l'autor inserix en el quart articulet de *Las Provincias* de 1975. Cf. n. 3.

llegar la Reconquista para *constituirse* en habla actual catalana del Reino de Valencia, tan llena de características peculiares y específicas”⁵². Recalava Colón en atres circumstancies, com ara l’inverosimilitut d’una imposició unilateral de la llengua de la Baixa Catalunya (“mal nos podríamos explicar de otra manera que Lérida hubiese impuesto su lengua a Valencia, ya que es relativamente muy escaso el tiempo comprendido entre la toma de Lérida en 1149 por Ramón Berenguer IV y el comienzo de la reconquista del Reino de Valencia”)⁵³; o la vitalitat d’eixa parla prejaumina (“es sabido que la lengua de aquellos moros que quedaron en Valencia no era ya el árabe, sino un habla neolatina, y es evidente que ese romance no pudo inmediatamente ser suplantado, y menos aún por una colonización tan poco intensa. Resulta, pues, casi inverosímil aceptar esta rápida asimilación de la lengua catalana condicionada sólo por el hecho de la Reconquista si a su lado no existen determinantes más categóricos”)⁵⁴. L’autor, a rant d’un gir copernicà inexplicat, professa hui una aversió indiscriminada al mossarabisme: “Aixo del mossàrab és un pur invent” –ha certificat–⁵⁵.

[LA DESCRIPCIÓN IMAGINARIA DEL PARLAR
MOSSARABIC EN S. GUARNER (1953-1980)]

En resum, l’avanç del coneiximent obliga hui a descartar la caracterisació presentada com a semidefinitiva (y ‘científica’) del mossarap de Valencia per S. Guarnier en 1949-53, i les reiterades, ab lleus modificacions, en 1975 i 1980⁵⁶. En efecte, el romanç valencià prejaumi no mantenia, com alli es preten⁵⁷, el diftong primari o secundari AI, AU dient *febrair*, *petrair*, *colombair*, *lausa*, *Auriola*; no sostenia com a fet general la –O atona final

⁵² G. Colón, “El valenciano”, pp. 139-140.

⁵³ G. Colón, “El valenciano”, p. 140.

⁵⁴ G. Colón, “El valenciano”, p. 139.

⁵⁵ G. Colón, *El español y el catalán, juntos y en contraste*, Barcelona, Ariel, 1989, en especial “El perfil lingüístico de Cataluña, Valencia y Mallorca”, pp. 41 i ss. A més, “Les paraules i el mossàrab”, en *Saó*, número monogràfic, Valencia, 1994, p. 25. Per a la darrera cita, G. Colón, *Lexicografia, lèxic i crítica textual*, [Publicacions de l’Abadia de Montserrat], Barcelona, 2011, p. 39.

⁵⁶ *Aproximació*, 93-97.

⁵⁷ Segueix l’orde de l’exposició tal com es presenta en *La llengua dels valencians*, pp. 120-121.

dient *campo*, *fornairo*, *llombo*; no inmovilisava sense sonoritzar les sordes llatines intervocaliques -P-, -T-, -K- dient *capell*, *ròta*, *àquila*; no detenia en la palatal [ç] el grup ^{c^he^j} dient *panich*, *rachim*, *chicala*; ni deixava sense assimilar i reduir els grups consonantics -MB-, -ND- dient *colombo*, *merenda*; ni inmovilisava sense resultat palatal el grup -NN- dient *canna*, *capanna*; ni conservava sistemàticament la -N final llatina o romanica en oxitones dient *capón*, *follín*, *camisón* (per més que en est ultim cas, i per be que Sanchis G. no ho prevera, la documentacio en vulgar del s. XIII valencià presenta abundants -n conservades, com pot notar-se en *Llibres de Cort de Justicia*); ni mantenia sense palatalisacio la -L llatina inicial articulant *loc*, *libre*, *leit*; etc. Es chocant que dites conclusions s'establiren sense escorcollar ni tan sols una font tan accesible com el *Llibre del Repartiment del Regne de Valencia*, on en manera alguna cabia certificar-les.

[SINTESIS DESCRIPTIVA DEL ROMANIC VALENCIÀ]

A partir de la critica de les fonts, la determinacio de les costums grafiques dels escrivans de llengua arap en la transmissio de veus romaniques (basica per a la restitucio fiable de dites formes) i de la formacio d'un ample *corpus* documental, vaig formular una trentena de lleis fonetiques que caracterisen el romanic valencià de preconquista com a parla modernisant; confluent ab el valencià dels primers temps literars⁵⁸. Ara, des d'una amplificacio significativa del *corpus* lexic de font arabiga o llatina, no sols cap confirmar dites conclusions, sino abundar en matisos i coneiximents sobre eixe romanç viu en 1238, fent extensives moltes atres novetats als grans dialectes romanics d'Al-Andalus / Espanya musulmana. D'acort ab això, el romanç vernacular de la Valencia prejaumina

- a) mantenia sense diftongar les vocals breus llatines toniques /ě, ō/ dient *ferro*, *serra*, *mel*, *porta*, *font*, *Paterna*, *Oriola* (<FĚRRU, SĚRRA, MĚLE, PŎRTA, FŎNTE, PATĚRNA, AURIŎLA);
- b) havia monoftongat els diftoncs AI, AU donant *forner*, *vega*, *figuera*, *llosa*, *moreno*, *Pola* (<FURNARIU, BAIKA, FICARIA, LAUSIA, MAURENU, PAULA);

⁵⁸ L. Peñarroja Torrejón, *El mozárabe de Valencia. Nuevas cuestiones de fonología mozárabe*, Madrid, Gredos, 1990, pp. 151-436.

- c) apocopava, com a norma fonetica general, la –o final atona dient *canterell, comprat, barbut, llop, negret, ferrer, Canet, Pedreguer, Bunyol, Quart, Puçol, Borrell*, etc. (<CANTARĒLLU, COMPARĀTU, LUPU, NIGR-ĪTTU, FĒRRARIU, CANNĒTU, PĒTRICĀRIU, BUNNÖLU, QUARTU, PUTĒÖLU, BURRĒLLU, etc.), fet compatible ab un grapat de veus conservadores, representatives en conjunt d'un fet lexic, no fonetic, i que es poden constatar en el valencià general des del mateix s. XIII;
- d) apocopava aixinamateix la –e atona final, articulant *abril, pont, Castelló, Canals, Montornés* (<APRĪLE, PÖNTE, CASTELLĪONE, CANALES, MINTURNESE).
- e) havia sonoritzat les sordes intervocaliques –p–, –t–, –k– en –b–, –d–, –g–: *cabana, teulada, pedra, noguer, figuera, formiga, Pardines, Pedreguer, Agullent* (<CAPANNA, TEGULĀTA, PĒTRA, NUCARIU, FICARIA, FORMICA, PARIETĪNAS, PĒTRICĀRIU, ACULIUS + suf.);
- f) palatalisava la l– inicial, donant *llosa, llacuna, lledó, lloma, Llíria, Llobregat* (<LAUSIA, LACŪNA, *LOTONE, LUMBA, LIRIA, LUPRICATU);
- g) mantenia sense palatalisar la s– inicial·l·latina, ab resultat *serra, sogre, Sax, Segorp* (<SĒRRA, SÖCERU, SAXU, SEGOBRI);
- h) conservava f– i palatalisava g^{el}– en [ğ], articulant *forca, falla, foc, Ferris, Fortuny, Fortaleny, ginesta, genoll, Ginebrosa* (<FŪRCA, FACŪLA, FÖCU, FĒRRU + suf., FORTUNI, FÖRTALENU, GENISTA, GENÜCŪLU, GENIPERU + suf.);
- i) sostenia tambe, sense palatalisacio, com ho fa el valencià modern, els grups inicials pl–, kl–, fl–: *pla, clot, clau, flama, flor* (<PLANU, *KLÓPTTON?, CLAVE, FLAMMA, FLORE);
- j) desenvolupava els grups c^{el} i [cj], [tj] en una dentoalveolar [ʃ], sense detindre's en una posicio arcana [ç]: *panís, cervo, Carcer, Picassent* (<PANICŪ, CĒRVU, CARCERE, PICATIUS + suf.);
- k) palatalisava les geminades –ll– i –nn– llatines en [ʎ], [ɲ] respectivament, pronunciant-se *llibrell, serrella, Morella, pena / penya, cabana / cabanya* (<LABRĒLLU, SĒRRA + –ĒLLA, MAURĒLLA, PĪNNA, CAPANNA);
- l) assimilava i reduïa els grups consonantics –mb–, –nd– a [mm] > m i [nn] > n, respectivament, salvo en tractaments arabisants externs a la norma: *cama, colom, llomello, paloma, barana, faena, foner* (<CAMBA, COLŪMBU, LŪMBU + suf., PALUMBA, BARANDA, FACIENDA, FUNDARIU); etc.

Estos traços definixen un model de llengua convegent ab el valencià medieval i queden acreditats per un corpus llingüístic molt superior a l'infim mostrarí sobre el que alguns han gosat postular l'identitat entre mossarap de la Baixa Catalunya i catala occidental (Gili Gaya, Badía, Alarcos, Sanchis Guarner, Nadal i Prats, etc.); i, com es dedueix d'una ullada contrastiva, molt superior al que ha servit a Sanchis Guarner, Galmés o Colón (al Colón actual) per a intuir una oposició frontal entre dita parla romanica prejaumi-na i el valencià general.

**DESPLEGAMENTS POSTERIORIS DE LA TEORIA FILOCATALANA:
LA REPRESA DE LA REPOBLACIO EN BUIT I L'APARICIO DELS ARABISTES**

[NOVETATS IRREVERSIBLES I ARS IGNORANDI]

Sintomaticament, des d'*El mozárabe de Valencia* (1990) no consta discussió de cap de les lleis fonètiques descriptives del romanç prejaumi, del cos documental o de la crítica que les avalen (representació de veus romaniques en fonts arabigues, actuació d'escriptors en la redacció del Repartiment, etc.) sino la recurrencia d'idees obsoletes de la ma d'un curios *horror documental*, en especial a les dades que comporten la variació pràcticament definitiva d'una visió equívoca de fenòmens diacrònics capitals. Definitiva en el sentit de que, per eixemple, determinades formes extreïtes de texts arabics –Ibn al-Abbār, Al-Bakrī, Yāqūt, etc.– deuen ser llegides, sense dubtes, com a formes innovadores, prova palpable de canvis llingüístics previs al s. XIII; i de que no es empíricament possible interpretar-les com a arcaïsmes denotatius d'un estat fòsil de la llengua. Tampoc, al pareixer, hi ha, per part de la teoria filocatalana, proposta teòrica que explique en forma convincent la consolidació d'un valencià diferenciàt, o aporte un factor transformador del “catala” vingut en el s. XIII en un valencià prou definit i unitari, de Morella a Guardamar. Un fet inexplicable des de la propia teoria⁵⁹.

⁵⁹ De dita unitat territorial done permenors en la crítica a M^a. Antonia Cano Ivorra, *El Llibre del Mostassaf d'Elx. Edició crítica i estudi lingüístic*, Alacant, 1995. Valencia, 1996 i, abans en *Sintaxis i lexic en el Tirant lo Blanch: del valencià quatrecentiste al valencià modern*, dins de Germà Colón, Leopoldo Peñarroja, Cardenal Tarancón, Albert Hauf, *Literatura valenciana del segle XV: Joanot Martorell i Sor Isabel de Villena*, Valencia, 1991, págs. 37-67.

Cap dubtar, d'atra banda, si l'unitarisme teoric conforma una proposta uniforme o admet submodels interpretatius, com ara: a) el que dona per feta una imposició demogràfica del català *occidental* tamisat per l'aragonés, del que derivaria el valencià del s. XIII (Antoni Ferrando, Enric Guinot, M. A. Diéguez, etc.); b) el que pareix no descartar una repoblació oriental significativa pero postula hipòtesis indemostrades, com ara que els trets lingüístics del català oriental daten d'època moderna i de que la llengua antiga exportada, inclosa la duta a la Catalunya Nova a mijans del s. XII, fora aproximadament la mateixa⁶⁰; i c) el que, com es el cas de Badia Margarit, pensa en un *modus operandi* peculiar del substrat prellati, en factors de romanisació - desromanisació, etc.⁶¹ No acertem a comprendre en què puga consistir un 'català no caracterisat', havent en conte que els documents dels comtats catalans (ss. IX-XIII) presenten proves inequívokes d'una bicefalia oriental - occidental des de dates ben antigues.⁶²

[EL SILENCI DE L'ARABISME]

L'absència de crítica ha caracterisat, a més, les posicions al respecte. Aixina, en sa peculiar recensió de *El mozàrabe de Valencia*, Carme Barceló, vinculada a un neoarabisme procliu a ocupar diversos camps epistemològics

⁶⁰ Hipòtesis, la darrera, vinculada a la del professor E. Casanova, qui, en tractar de la dialectalisació de la Plana de Castelló, es referix a un català medieval arribat ab un mínim grau de "caracterisació", i per tant més o menys general (Emili Casanova, "La dialectalització de la Plana del País Valencià a través de les Ordenances Municipals al segle XV i XVI", en *V Congrés d'Història i Filologia de la Plana*, Actes (1998), pp.317-331).

⁶¹ A. M. Badia Margarit, "L'origen de la llengua catalana", en *Els Països catalans: un debat obert*, Valencia, 1984, 95-137, esp. 134.

⁶² B. J. Alart, *Documents sur la langue catalane des anciens comtés de Roussillon et de Cerdagne*, París, 1881; *Llibre Blanch de Santes Creus*, ed.por F. Udina Martorell, Barcelona, 1947; J. Miret i Sans, "El més antig text escrit en català, precedit per una colecció de documents dels segles XI, XII i XIII", *RBC IV* (1904), pp. 5-47, 215-220; íd., "Aplech de documents dels segles XI i XII per a l'estudi de la llengua catalana", *BRABL VIII*, pp. 385-407 i 381-395; P. Pujol, "L'acte de consagració i dotació de la catedral d'Urgell de l'any 819 ó 839", *Estudis Romànics II*, pp. 92-115; Luis Rubio García, *Documentos lingüísticos catalanes* (s. X-XII), Universidad de Murcia, 1979.

(arqueologia, toponímia, etnologia, religio, etc.), i sense aduir prova que aconselle reformular una sola de les lleis fonètiques allí proposades com a típiques del mossarap valencià, ni de les tesis demostrades al voltant (intervenció catalana i aragonesa en el *Llibre del Repartiment*, doble tractament –arap i romaní–, de veus d’etimologia llatina, valor respecte de les fonts, transliteració de romanismes per escriptors de llengua aràbiga, etc.) es mostra incapaç d’entendre un fenomen tan típic del romaní valencià com la palatalització en [ʃ] de la L– llatina inicial (demostrat pels manuscrits de la *Takmila* del valencià Ibn al-Abbār, on els ancestrals topònims valencians *Lliria* i *Llobregat* són reproduïts per l’escriptor amb una *š* adda de geminació sobre la lletra *lām* inicial, contra la norma de l’arap ortogràfic), o la representativitat del *Vocabulista* de la Biblioteca Riccardiana com a font de romanismes arabisats (romanics d’etimologia, però no d’adopció ni adaptació), etc., amb anacronisme chocant. (La meua rèplica ad esta ‘crítica’ va vore la llum en la pròpia *Al-Qanṭara*,⁶³ però purgada d’una part substancial del seu contingut, on es desmuntaven els crasos errors de C. Barceló en sa *Toponímia aràbiga del País Valencià*, entre altres)⁶⁴. Esta propensió al *no meneallo* goja ya d’acreditada tradició.⁶⁵

[MODEL EMPIRIC I MODEL IMAGINARI DEL MOSSARAP]

Á. Galmés de Fuentes, autor d’un antic treball, “El mozárabe levantino en los libros de los Repartimientos de Mallorca y Valencia” (1950)⁶⁶, en el

⁶³ “Sobre *El Mozárabe de Valencia*. Crítica de crítica”, *Al Qanṭara* XVII (1996), pp. 159-267.

⁶⁴ C. Barceló, *Toponímia aràbiga del País Valencià. Alqueries i castells*, Xàtiva, 1983.

⁶⁵ A. García Leal recrimina a Coromines sa pintoresca negació d’un fenomen tan contrastat com la palatalització de /l-/ inicial en asturleonés i en aragonés (palatalització que també nega per al “mossarap”, per cert): “La opinió de Coromines, fuertemente ideologizada, no responde a la realidad: la palatalización no solo no es exclusiva del catalán, ya que otras áreas peninsulares la tienen, sino que además se documenta en ellas, con mucho, antes del catalán”. Cf. A. García Leal, “En los albores del asturiano (II). La palatalización de /l-/ en la documentación latina altomedieval del reino asturleonés (718-1037)”, *Archivum Oviedo* LIV – LV, pp. 33-50, espec. 34.

⁶⁶ Á. Galmés de Fuentes, “El mozárabe levantino en los Libros de los Repartimientos de Mallorca y Valencia”, *Nueva Revista de Filología Hispánica* IV (1950), 313-346. Reproduït en íd., *Dialectologia mozárabe*, Madrid, Gredos, 1984, pp. 117-163.

breu sumari “El mossàrab de València en el marc de les altres llengües romàniques” (1994)⁶⁷, recala en antics errors de lectura del codex valencià (“Castiella” per Castiello = Castelló, “Fuexcha” per Suexcha = Sueca, el pretès mossarap “Pedruelo” que es un Pedrol barceloní, el supost ‘Azuela’ romaníc que es un arap *az-zuwāl*, etc., etc.), alguns ya en els *Orígenes del español* de M. Pidal), desconeix la documentació al respecte i opta per eludir les novetats documentals indefugibles. En *Status quo de l’historia llingüística de Valencia*⁶⁸ em fea eco de la distancia que media entre les sifres de l’autor per a fenòmens centrals (com ara la diftongació o adiftongació de /ĕ, ō/ tòniques breus llatines, l’apocop de [-o] final atona, la monoftongació de AI, AU primaris o secundaris en [e], [o]) referides a les veus representatives del primer fenomen en el *Repartiment* valencià i les que figuren en els tres manuscrits del *Llibre*. Una distancia que, feta la revisió del *Repartiment* i incorporades fonts addicionals, creix de forma significativa. Postular que el romaníc de Valencia diftongava /ĕ, ō/ dient “miel, fuent” i no *mel, font* (com fa Galmés i atres reiteren) a partir de mija dotzena de veus imaginaries, i des de la cabal ignorancia dels més de 130 romanismes adiftongats del *Repartiment*, el mig centenar de veus adiftongades de font aràbiga, els més de dos centenars de termens sense diftong extraïbles de la documentació llatina de pre i postconquesta immediata o el corpus toponímic singular o privatiu d’àrea valenciana sense índici de diftongació, no fonamenta una deducció empírica.

No es, per tant, qui aço subscriu qui assimila a un “catalán occidental avant la lettre” el romanç valencià del s. XII, sino Galmés (i Ferrando,⁶⁹ Barceló, com ans Sanchis Guarnier, etc.) els qui a partir d’una esquallada base analítica de dos dotzenes de termens, l’acomoden a un model mental imaginari preconcebut com a entitat fòsil (i que diria per tant *carraira*, *espata*, *canna*, *chínco*, *palomba*, pero no “carrera”, “espasa”, “canya”, “cinc”, “paloma”). Una metodologia segons la qual el mossarap de Valencia⁷⁰ no es lo que es, allo que se deriva de les dades objectives, sino lo que se vol que siga, d’acort ab una plantilla fonològica prefabricada que garantix –subjectivament– la discontinuïtat entre llengua vernacula prejaumina i valencià medieval.

⁶⁷ Monogràfic Saó, n.º. XXI (1994), pp. 22-25.

⁶⁸ En *Ausias March i la València tardomigieval*, Valencia, 2000, pp. 160-162.

⁶⁹ Cf. Saó, pp. 14-21.

⁷⁰ Pero també, si es el cas, el d’atres tantes àrees peninsulars.

EL PRETÉS MONOLLINGÜISME ARAP DELS MOROS VALENCIANS (LA “MURALLA DE LA LLENGUA”)

[EL REVIVAL DE L'ANTAGONISME ENTRE MOSSARAP I VALENCIÀ.
EL CAS DELS MOROS PENISCOLANS]

Abandonada en els 90 la busca d'un factor determinant de la formació del valencià, la teoria filocatalana, donant per fet un procés de conquesta-repoblació com a causa directa de la llengua dels valencians, ha tendit en els últims decennis a ignorar, acientíficament, el romanç prejaumí o –sent, com es, historicament inevitable– a banalitzar-lo a la manera d'un fet episòdic. La desmesura d'esta darrera posició es palpable, puix al marge de les fabulacions que situen la frontera final d'eixa llengua romànica nativa en uns pocs decennis abans de 1238, no es possible posar en qüestió ni la seva existència ni la seva difusió ancestral, fet que no ha gosat negar ni la més aferrada representació del revisionisme historicista, de P. Guichard a F. Corriente. En esta línia, A. Ferrando Francés ha arribat a qualificar-lo com a “estrato providencial”, oblidant que el seu mentor Sanchis Guarner continuà mantenint fins a la darrera edició de *La llengua dels valencians* allò de que “fon l'acció d'aqueix substrat mossàrab el principal determinant de la fesomia que particularitza el valencià”⁷¹. I s'aplica a renovar l'antagonisme entre mossarap de València i valencià general a partir d'un text, extret de la *Crònica de Jaume I*, on el redactor posa en boca d'uns moros de Peniscola esta frase:

“Senyor, ¿quéreslo tu axí? E nós lo queremos, e ens fiaremos en tu, e dar t'hemos lo castello en la tua fe.”⁷²

No es el primer en referir-se ad ella. Les més variades opinions han circulat des de Joan Coromines⁷³, qui, no sense inconseqüència, s'aventura

⁷¹ Sanchis Guarner, *La llengua*, 121.

⁷² *Llibre dels feits del rei en Jaume*, en Ferran Soldevila (ed), *Les quatre grans cròniques*, revisió de J. Bruguera i M^a. T. Ferrer i Mallol, Barcelona, 2007, p. 266.

⁷³ “El problema de Quatretonda i Quatremitjana i la toponímia mossàrab del Maestrat”, *BSCC*, 340-352, pp. 351-52. Reproduït en *Estudis de toponímia catalana II*, Barcelona, 1970, pp. 157-158.

a supondre'l possible mostra del romanic local, admetent aixina i tot que el redactor “adaptés un poc a l'aragonès les formes d'aquest llenguatge”⁷⁴. En distinta direcció, Sanchis Guarner, G. Colon i R. I. Burns, han considerat més be la presència d'un torsimany o sarraí d'orige aragonès a qui es deuria la peculiaritat de les paraules transcrites⁷⁵.

La pretensió de Ferrando, qui ha d'acceptar la supervivència d'un romanç de preconquesta que nega a renglo seguit,⁷⁶ es contradictòria: focalisa en l'anàlisi d'un text francament reduït el caràcter global del mossarab, però –seguint la tradició– evita la vasta documentació disponible, que ignora i no contrasta amb el text en qüestió; oblidada la probable deturpació del parlament original; i es incoherent en admetre que en terres de Peníscola, es dir, en la mateixa frontera de la Baixa Catalunya, el romanç valencià prejaumí s'oponguera de front al d'eixa Catalunya Nova, *teòricament* acceptat com a innovador i confluent amb el català occidental, extrem del que ja se n'adonà l'editor, Ferran Soldevila.⁷⁷

[L'ACTITUT PREVENTIVA FRONT AL MOSSARABISME]

Es menester observar, no obstant, que: a) el fragment, en tot cas, conté trets fonètics convergents amb el model modernisat de romanç vernacular ([nj] > [ɲ], [-e] > [ø], etc.); b) no manifesta una conservació genèrica d'atones finals, sinó clara presència de l'apocop: *senyor, dar, fe, ens*,

⁷⁴ El segueixen Nadal i Prats en *Historia de la llengua catalana*, Barcelona, 1982, p. 403.

⁷⁵ Sanchis Guarner, *Aproximació*, 1980, pp. 100-101; G. Colon, “Qué lengua hablaba Plaerdemavida en el “Tirant””, en *Literatura y bilingüismo. Homenaje a Pere Ramírez*, Kassel, 1993, p. 24; Burns, *Moros, cristians i jueus en el regne croat de València*, València, 1987, pp. 267-68.

⁷⁶ Fins el punt d'afirmar que “no hi ha cap document que directa o indirectament, suggerisca que algú al segle XIII, i no cal dir més tard s'hi expressés en mossàrab” (A. Ferrando F., *Saó* XXI, p. 20).

⁷⁷ “Però sorpren de trobar aquests sarraïns tan pròxims a la ratlla de Catalunya expressar-se en castellà. ¿És que el torcimany no sabia més que el castellà o l'aragonès, o bé és que el parlar popular del País Valencià s'acostava més al castellà que al català? No sembla que aquesta darrera hipòtesi sigui la que té més probabilitats a favor seu, ans al contrari” (*ibid.*, n. 1192).

convivents ab 2/3 formes verbals IPP no apocopades, possibles canvis de codic (¿d'un intermediari aragonés?), pero en cap de cas determinants d'un conservadurisme vocalic general; i c) reflectix certes formes no desconegudes dels documents en vulgar més antics del s. XIII, com ara els *Llibres de Cort de Justicia* de Cocentaina i de Valencia, sorprenents en molts aspectes lexico-gramaticals: *querer, tua*, etc.

Importa subrallar que l'actitut preventiva respecte del mossarabisme, molest per a la fabulació d'una 'catalanitat' nacional, estava ja iniciada en els 50-60, i es consubstancial a la nova corrent nacionalitaria. Una invectiva de Fuster, datada en 1959 i crítica ab Sanchis Guarner (a causa, entre atres motius, de la defensa guarneriana del 'mossàrab' com a factor de canvi llingüístic, i del folklore valencià) es tal volta la primera senyal: "L'un i l'altre [Garcés i Sanchis Guarner] aspirarien a una Valencia pairalista, folkloricoerudita i mossàrab. I a mí això no m'interessa gens", afegí Fuster ad atres exabruptes (1959).⁷⁸

[LA CREACIO DE LA MURALLA: DE BURNS ALS PANARABISTES]

Cal dir que, en esta línia, Robert I. Burns ("La muralla de la llengua")⁷⁹ o Dolors Bramon ("Una llengua, dues llengües, tres llengües")⁸⁰ s'havien aplicat ja, en la frontera dels 80, a reforçar la teoria de la discontinuïtat entre pre i postconquesta valencianes, postulant una completa barrera idiomàtica

⁷⁸ Carta a Bauset (Sueca, 26/11/1959) citada per Santi Cortés, *op. cit.*, p. 230.

⁷⁹ Robert I. Burns, "La muralla de la llengua. El problema de la interacció entre musulmans i cristians al regne medieval de València", *L'Espill*, 1/2 (1979), 15-36 [l'original data de 1976: Simposi Mediterrani, Univ. Real de Malta]. Ab expressa incoherència, es postula allí que "les classes de parla àrabica comprenien un sector molt ampli de la població, i no una elit reduïda, a la València d'abans de la croada"; pero tambe que "les masses de parla romànica, si és que existien, eren gairebé invisibles en els afers públics; devien tenir, almenys, una comprensió bilingüe de l'àrab vulgar. Però els fets semblen indicar que aquestes masses només parlaven àrab ja, tal com passava en general a les classes mitjana i alta" ("La muralla", III).

⁸⁰ D. Bramon, "Una llengua, dues llengües, tres llengües", en Pere Sisè: *Raons d'identitat del País Valencià*, Ed. Tres i Quatre, València 1977, 17-47; i "La reconquesta valenciana il·l'origen del problema morisc", *Arguments* III (1977), 49-62.

entre les comunitats cristiana i musulmana medievals. Ad esta estrategia se sumará Carme Barceló, ab el seu *Minorías islámicas en el País Valenciano* (1984), centrat en la descripció del dialecte arabo-valencià fins a l'expulsió morisca⁸¹. L'autora, si per una banda pareix rebujar⁸² l'avançada arabisació dels musulmans valencians en el segle XI⁸³, ve a acceptar una arabisació total a l'altura del XIII, acollint-se a l'idea de Federico Corriente, qui, sense concretar, dona per supost que en tal data els 'andalusins' islamisats "pasan a ser arabófonos monolingües y no conocen romance, salvo como lengua aprendida"⁸⁴. En tot cas, per a la fase mudeixar-morisca (ss. XIII-XVII), i sobre haver d'acceptar l'existència de moros llatins en temps de Jaume I, als quals supon "tal vez mercaderes"⁸⁵, postula allí "una dualidad en el uso de las dos lenguas, sin que se produjera el desplazamiento de una por otra hasta fines del siglo XVI". Un romanç, en definitiva, que, d'acort ab dita posició⁸⁶ seria depres o mal depres; reflex d'una situació *diglossica*, més que *billigüe*.

Pero estes i atres especulacions, coincidents en la proposta d'un tall radical entre la Valencia anterior i posterior a 1238, beuen doctrinalment de l'ensaig de Fuster *Poetes, moriscos i capellans*, que veia la llum, ab detonants desinformacions al respecte, en 1962⁸⁷. Més encara, cap de les idees presentades com a novetats que insistien en eixa ruptura historica (Bramon, Burns, Barcelo, etc.) era original, puix, al menys com a intuïcions generiques, figuraven totes en els Fuster - Guarnier dels anys 60-62; i sols a partir d'ahi es desenvolupen.

En definitiva, la teoria de l'unilingüisme arap dels musulmans de Valencia, extesa com a garantia d'un romanç valencià desaparegut, ha primat

⁸¹ I a l'edició de texts d'eixa variant local. Cf. C. Barceló Torres, *Minorías islámicas en el País Valenciano. Historia y dialecto*, Valencia, 1984, pp. 221-376.

⁸² *Ibid.*, p. 125.

⁸³ Defensa per P. Guichard, *Al-Ándalus. Estructura de una sociedad islámica en Occidente*, Barcelona, 1976, pp. 271 ss., 393-402; id., "La Valencia musulmana", en *Nuestra Historia*, Valencia, 1980, II, p. 234.

⁸⁴ F. Corriente Córdoba, *A Grammatical Sketch of the Spanish Arabic Dialect Bundle*, Madrid, IHAC, 1977.

⁸⁵ C. Barceló, *ibid.*, 123.

⁸⁶ *Ibid.*, pp. 143-151.

⁸⁷ Joan Fuster, *Poetes, moriscos i capellans*, Valencia, L'Estel, 1962.

en el darrer quart de segle sobre l'atencio, inexistent, a les seues caracteristiques, documentacio i testimonis. Difosa de forma recurrent, ha resultat productiva: descartat *a priori* un romanç autocton viu en 1238, la determinacio de la seua forma venia a ser innecessaria, evitant-se aixinamateix la possibilitat d'una convergencia idiomatica.

[LA DESCATEGORISACIO DEL MOSSARABISME:
D'EPALZA-LLOBREGAT A GUICHARD]

No es casual que tambe en els 80 vegen la llum certes produccions, breus pero brusques, tendents a descategorisar el *mossarabisme* entes en sentit estricte (el cristianisme permanent en la Valencia oficialment islamica) o ample (conjunt de factors cristiano – occidentals d'eixe marc territorial). Produccions que van de la pintoresca teoria sobre els mossaraps valencians de Mikel de Epalza i Enric Llobregat (1982)⁸⁸ al rupturisme eclectic de P. Guichard. El professor frances, per a qui ya en 1976 els sintomes de mossarabisme dins l'espai de l'Espanya musulmana constituïen una presencia *non grata*⁸⁹, i a traves d'un proces de mitologisacio (“Les mozarabes de Valence et d'al-Andalus entre l'histoire et le mythe”, 1985)⁹⁰, acaba degradant les comunitats cristianes baix l'islam valencià al status de “fantasmagóricos mozárabes” (2001)⁹¹ o al paper de diatriba local. Veleïtats sense justificacio objectiva, sino afectiva, i per tant extracientífiques. De la bibliografia citada partix tambe la sedimentacio d'un vocabulari simbolic (*muralla*, *mitologia*, *ahistoricitat*, *ruptura*, etc.), selectivament aplicats a l'ambit valencià, i fruit de la mateixa filosofia.

[UNA ARABISACIO INCOMPATIBLE AB ELS MUDEIXARS VALENCIANS]

No obstant, les dades que avalarien el monollingüisme arap de la comunitat musulmana (la cristiana d'orige romano-visigotic i la jueua es

⁸⁸ M. de Epalza i E. Llobregat, “¿Hubo mozárabes en tierras valencianas? Proceso de islamización del Levante de la Península (Sharq al-Ándalus)”, *Revista del Instituto de Estudios Alicantinos*, XXXVI (1982), pp. 7-31.

⁸⁹ P. Guichard, *Al-Ándalus. Estructura antropológica de una sociedad islámica en Occidente*, Barcelona, Barral, 1976, p. 25 ss.

⁹⁰ *Revue de l'Occident Musulman et de la Méditerranée* XL (1985), pp. 17-27.

⁹¹ P. Guichard, *Al-Ándalus frente a la conquista cristiana*, Valencia, 2001, p. 215.

donen per evaporades sense mediar raonament, note's sobre això el simplisme de l'*Informe sobre la llengua del País Valencià* son, vistes de prop, contradictòries o ambigües, i choquen ab fets de difícil explicació. ¿Quin estrat de llengua, sino el romanic natiu, actuà com a transmissor de la toponímia romanica ancestral, i en especial de la singular o extravagant que agrana de N a S el territori de Valencia, dels *Bombitaos* de Forcall a la *Banyonga* d'Alacant? ¿Cóm el *Llibre del Repartiment* designa ab formes netament valencianes, es dir, no arabisades, de *Peniscola* a *Pedreguer*, els nostres noms geografics si el romanic prejaumi no passava de llengua fosil o extinguida? ¿Hi ha, sobre tals premises, explicació plausible al fet de que l'onomastica extreta de fonts araps i llatines antigues reflectixca una modalitat romanica modernisant, ab processos fonetics consumats o en via de consumació immediata (AI>e, AU>o, MB>m, ND>n, L-> [j], LJ> [j], etc)? I, provada la fidelitat dels escrivans del *Repartiment* (Guillem, Guillemó, Pedro Andrés, etc.) a l'onomastica oïda de llavis de la població nativa del Regne, ¿cóm, si dita població estava arabisada, se'ns mostra allí tota una plantilla de formes estrictament romaniques, les quals figuren a sovint en forma ya modernisada en les fonts araps previes a la conquesta? Tals interrogants queden sense resposta de no acceptar-se la vitalitat, en 1238, d'un romanç valencià vernacular.

Hi haurà que admetre que la comprensió sociolingüística de la postconquesta es hui per hui incompleta; d'ahi que el mostrari de Burns, Bramon, etc., basat a sovint en apreciacions superficials, resulte deficient si creu reflexar el sintoma d'una situació general. La "muralla" de Burns es una imatge subjectiva, no la barrera real entre dos col·lectivitats, com proven molts atres fets documentables del s. XIII a l'expulsió morisca. A fi de demostrar l'insuficiència de tals propostes, aduiré sumariament una sèrie de dades, susceptibles d'amplificació o be que amplie en atres treballs.

[MOROS LLATINATS EN VALENCIA I MALLORCA
(CRONIQUE DE JAUME I I BERNAT DESCLOT)]

1] En el mateix segle XIII, la sèrie de moros llatinatats que esguita la Cronica de Jaume I (per exemple els de Peniscola, Cullera o Villena) no poden reputar-se eixemplars únics, sino sintomàtics d'una situació bilingüe del territori valencià:

“E quan se fo banyat, envià messatge a Don Pelegrí un sarraí que *sabia nostre llatí* que la febre l’avia prés e que no podia anar”⁹².

“E a la nuit ells nos enviaren dos sarraïns ab la resposta; e un d’ells *era llatinat*” [...] “E donam a aquell *qui era llatinat* cent besants”⁹³.

L’identificació que establix aci Soldevila entre “nostre llatí” i *catalanesc* es arbitrària, i choca en uns personages que, com a natiu de Cullera o Villena, no requerien l’aprenentatge de l’idioma del Nort. La condició *llatinada*, es dir, romanica de llengua, dels moros s’aplica també en la *Cronica* jaumina a musulmans mallorquins. La *Cronica* de Bernat Desclot, en referir-se a certa correria nocturna protagonitzada pel raïs musulmà en la ciutat de Mallorca, senyala com els sarraïns de l’illa “cridaren molt fortament *en llur llatí*”, certificant ab això no sols una costum col·lectiva, sinó un sosteniment efectiu del romanç insular.⁹⁴ No em consta que el darrer text s’haja valorat en la bibliografia usual, salvo per lo que fa a la menció secundària que, a propòsit de les formes *ROMANUS* i *LATINUS*, li dedica Johannes Kramer (1998, 2007).⁹⁵

2] Tal model, de ‘moro llatinat’ perdura passada la frontera de la conquesta, reiterant-se dites mencions en circumstàncies diverses:

“Guillem Ponç, ciutada e draper de Valencia, liurà e feu correr e vendre segons fur de Valencia per Abraham de

⁹² Jaume I, *Llibre dels feits*, ed. cit., § 312.

⁹³ *Ibid.*, § 411.

⁹⁴ B. Desclot, *Crònica del rey en Pere*, cap. XXXVIII: “Els Serranys de la ciutat que sabien que l’rey venia, llur senyor, e volia entrar en la ciutat, per tal que’ls crestians de la ost no s’en aperceessen, aportaren moltes falles e moltes lums enceses, e de aquella part hon la ost era, e *cridaren molt fortament en llur llatí*, si quel cel e la terra tot s’en entras en aquesta hora”. En J. A. C. Buchon (ed.) *Chroniques étrangères relatives aux expéditions françaises pendant le XIIIème siècle*, Paris, 1861, p. 593.

⁹⁵ Johannes Kramer, *Die Sprachbezeichnungen Latinus und Romanus in Lateinischen und Romanischen*, Berlin, Erich Schmidt, 1998, p. 117; i “*Latinus und Romanus als Sprachbezeichnung in der Romania*” (dins E. Gargallo Gil i Maria Reina Bastardas (coordinadors), *Manual de Lingüística Románica*, Barcelona, Ariel, 2007, p. 56).

Penafiel, juheu, corredor, *una mora blancha latinada* per nom Fatom, la qual te en penyora d'en Ferrer Descloquer per XIII liures e IIII sous reals [...]” (11 abril, 1283)⁹⁶.

[EL ROMANÇ DELS MOROS VALENCIANS
EN ELS *LLIBRES DE CORT*, ETC. EL CAS DE COCENTAINA]

3] Musulmans d'estirp valenciana son presentats també en el *Llibre de Cort de Justicia de Cocentaina* com a llatïnats, reproduint-se allí *ad pedem litterae* intervencions que no s'avenen ab la pretesa inepcia morisca per a l'us del valencià:

- (a) “E fo demanat Abdulhuaheb si pot [provar]. Dix que sí. E vanà provar per Bernat Marin, e per A. de Pina, e per Michen Pereç de Muriones, e per Jucef Aben Miró e per Abaym [...]”⁹⁷
- (b) “Aben Xayhan, moro, comparech denant la justícia e dix e denuncia a el que Bertholomeu, fil de na Saragosa, avia furtada sa filla. E dix-li: ‘*¡No demanatz per ma filla! ¡Si el rey ven en la terra, yo me’n clamaré a él!*’”⁹⁸.
- (c) “Ximenez jurà per testimoni. Fo demanat él qué oy dir a Mahomat Alhomemi *que'l rey d'Aragón que faya tracion de talar Montesa pus que LX milia sols n'avia presos*. Encara oy dir a Mahomat que'l rey que faya tracion, que tenia el girman de Abdulmomi pus que él avia pagada la reemçó. E el testimoni dix-li que mala parlava tant e que mala avia begut tant vin.”⁹⁹
- (d) “Fo demanat [Domingo Perivaynes] qué oy dir a Mahomat Alhomemi de mal del senyor rey d'Aragón. Dix que él que viu e present fo, que'l dit Mahomat parlava ab P. Ximenez e deia *que'l*

⁹⁶ *Llibre de Cort del Justicia de Valencia, 1283-1287*, ed. R. M. Gregori i R. J. Pujades, Valencia, 2008, doc. 87, p. 423.

⁹⁷ *Llibre de Cort de Justicia de Cocentaina*, mss. de 1269-95, Bibl. Munic. Cocentaina any 1275. Edita J. Ponsoda, *El català i l'aragonés en els inicis del Regne de València segons el Llibre de Cort de Justicia de Cocentaina* (1269-1295), Alcoy, Marfil, 1996. Cf. f 12r, R92 de l'edició.

⁹⁸ *Llibre de Cort de Justicia de Cocentaina*, ed. Ponsoda, R519.

⁹⁹ *Ibid.*, any 1277, f 23v, ed. Ponsoda, R555.

*rey d'Aragon no pertanyia per a rey porque él avia prengutz
XIII milia sols de Montesa [...]*¹⁰⁰.

Compareixen, d'atra banda, musulmans i cristians de la vila en plena interaccio idiomàtica. Els joves Llorenç, Bernat, Pericó i Jafar, fill de Çaçim aben Juçeyr, els quals havien caçat una lludria en el riu (“com éls fossen companys e matadors de la dita lludria”) es clamen a la justícia per no haver rebut la part que els corresponia de “Ramonet, fil d'en A. de Sérvoles”, qui se n'apropià de la cacera “e no donà part a éls”¹⁰¹. Vistes tals situacions, J. Ponsoda es veu forçat a admetre que existia “una intercomunicació entre moros i cristians suficientment fluida per a entendres's”; i, que, o be “alguns moros havien fet un aprenentatge de la llengua dels cristians” o “*ja parlaven algun romanç* que els la permetia”.¹⁰² Ara be, les raons que baralla com a justificació de fets tan palpables (el possible origen foraster de certs moros romanisats o la virtual semblança de la seua parla al baixaragones –*sic*–) són imaginàries. Al marge del model singular de llengua emprada pels escriptors del manuscrit i dels canvis inexplicables de codic, que sorprenen a l'editor vist l'origen aragones dels escriptors¹⁰³ i de bona part dels repobladors de Cocentaina en la 2^a. mitat del s. XIII, ¿quina raó pragmàtica induïa a tals notaris a usar un pretès ‘català’ mig protocolari mig vulgar en el manuscrit de referència? La qüestió és complexa, i estem convençuts de que hi ha prou, en dita font, de manifestació mig velada d'un estrat vernacular, barrejat d'interpolacions discontinues, de modo que la dicotomia català - aragones és insuficient per a explicar el conjunt de modes, formes i elements lexicis i gramaticals del *Llibre*.

4] De l'ús pels moros del Regne d'un fluït valencià trescentista com a resultat d'una tradició antiga, i front a les hipòtesis que, des de Fuster, han postulat l'incompetència romànica dels mudeixars, queda constància en la documentació regnicòla. D'un procés per homicidi entre sarraïns de l'horta alacantina (1315) estudiat per M. T. Ferrer i Mallol, es traslluïx la plena competència romànica dels mudeixars del Sur valencià. Fatima, mare de Mohamed Abotix, declara que el dia en qüestió el seu fill tornà

¹⁰⁰ *Ibid.*, any 1277, f 23v, ed. Ponsoda, R556.

¹⁰¹ *Ibid.*, any 1275, f49r-v, R326.

¹⁰² Ponsoda, p. 41.

¹⁰³ Bàsicament Domingo Cepiello i Sancho Miguel.

tart a casa, “*quan les estrelles eren al cel*”. Mohamed declara haver-li dit Sancholo d’Ayora: “*vet ali un home mort, ab una gonella vermella*”. Saat Abotix, germa de Mohamed, de 12 anys, fill de Fatima i Salma, reconeix haver tornat a casa a l’hora “*de lums encesos i hora de achama, qui es hora de la campana*”. Acdica, saig dels musulmans, declara haver vist al finat, Cilim, a l’hora que “*els estels eren al cel*” i a hora de “*lums encesos*”. Tammem Varasaat confessa haver vist a Cilim a “*hora de lums encendre*” i no haver-se retirat a dormir fins l’hora de “*prim son*”. Aotzeis i Fatima, atres dos deponents, aludixen a l’hora “*de la campana*” i “*de la primera estela*”. Ali Alforrum declara com oï a Cilim conversar ab un atre moro, a qui dia: “*No li cal a’n Tammem que’ls diners no’ls haura sino això com dret sia*”. Cap muralla pareix separar aci a moros i cristians; ni s’aprecia indici d’intervenció de traductor¹⁰⁴.

[ELS MOROS ALGEMIATS FINS AL S. XVI]

5] Esta tradició romànica perdura fins al s. XVI. Meyerson, que rebutja la teoria de l’unilingüisme mudeixar (“their avowed unilingualism is open to debate”)¹⁰⁵ i considera més be bilingüe ad esta població (“I would argue for a more extensive Mudejar bilingualism”)¹⁰⁶, ha provat la nula barrera idiomàtica entre musulmans i cristians de la València quatrecentista. Chiquen en tal sentit els escenaris de necessària interacció romanç trafegats pels mudeixars regnicoles, com ara la gran festa valenciana del Corpus Christi: “*dia de Corpore Christi...*, en lo qual dia *molts moros e crestians e diversos lochs del Regne* venen a veure la dita festa”¹⁰⁷, certifica el sastre valencià Miquel Serra, aludint a les colles de joves musulmans vingudes

¹⁰⁴ M. T. Ferrer i Mallol, “Un procés per homicidi entre sarraïns de l’Horta d’Alacant (1315)”, *Sharq al-Andalus* VII (1990), pp. 135-150. L’autora ha d’admetre la fluïda comunicativa entre abdos comunitats i l’inexistència de barrera real, cosa que tenta d’explicar com a conseqüència d’una convivència forçada.

¹⁰⁵ Mark D. Meyerson, *The Muslims of Valencia in the Age of Fernando and Isabel: between Coexistence and Crusade*, Berkeley-Oxford, 1991, p. 228.

¹⁰⁶ *Ibid.*, p. 228. A la vista dels exemples, s’evapora l’idea d’una incompetència mudeixar general en l’ús del valencià, ab hipotètiques incorreccions de fonètica o sintaxis.

¹⁰⁷ ARV Bailia 1431, f 67r. Apud Mark D. Meyerson, *ibid.*, p. 227, n 7 (p. 335).

des de Chiva¹⁰⁸. I consta per ad atres celebracions, com ara la de Sant Miquel de Murla¹⁰⁹.

6] La mencio de moros i mores qualificats de “molt algemiats”, es tambe habitual. Valguen entre molts els casos d’Açen Amet¹¹⁰, considerat destre en llengua valenciana; o Alí Xoní, qui, en respondre al balle de la Valldigna, utilisa un perfecte valencià, on no es pot percebre incorreccio ninguna: “No’m fareu dir a mí cosa que yo no sé”; corroborant: “Vos me poreu llevar la vida, pero yo may diré lo que no sé ni es estat” (1528)¹¹¹.

[ATRES SINTOMES: ABSENCIA DE TORSIMANYS, LEXIC POPULAR, ONOMASTICA]

7] L’absencia d’intermediaris entre tribunals cristians i testimonis musulmans en area urbana o rural, es el fet ordinari: a Açen Muça de Serra,¹¹² Homan ben Perellos de Benaguasil¹¹³, Ubaydal Suleymen de Mirambell¹¹⁴, Maymó ben Çabit de Manises¹¹⁵ o Abdulcarim d’Oliva¹¹⁶ i atres tants se’ls presenta com a valenciaparlants en diferents comarques del Regne. A tal punt que la condicio musulmana d’una tal Angela, de vida ‘non sancta’, passà inadvertida en l’alqueria de Benigaslo d’Uxó, per quant parlava “en llengua valenciana i molt perfectament, i no mostrava signes de saber algaravia”¹¹⁷. Els interlocutors no pertanyien a la societat cristiana, lo que confirma les evidencies.

8] Pero hi ha més dades simptomatiques. L’escrivà de Cancelleria que, en 1378 redacta la concessio real d’una llicencia a cert botiguer moro de

¹⁰⁸ Testimoni de Miquel de la Serra, sastre de Valencia. ARV Bailia 1431 [any 1491], f. 90r. Meyerson, n. 20.

¹⁰⁹ ARV, C 137, any 1494, f. 201v-202v. *Apud* Meyerson, p. 335, n7.

¹¹⁰ ARV Bailia, 1431, f. 128v [any 1497]. *Apud* Meyerson, n. 13, p. 335.

¹¹¹ *Apud* Ferran Garcia Oliver, *La Vall de les sis mesquites: el treball i la vida a la Valldigna medieval*, Valencia, 2003, p. 114.

¹¹² ARV Bailia 1431, any 1491, f. 61r-v. Meyerson, n. 14, p. 336.

¹¹³ *Ibid.* 76v-77r.

¹¹⁴ *Ibid.*, 80v-81r.

¹¹⁵ ARV Bailia 1431, f. 358r [any 1492], Meyerson n. 17, p. 335.

¹¹⁶ *Ibid.*, f. 358v-359r [any 1493], Meyerson, n. 18, p. 335.

¹¹⁷ El cas d’Àngela de Vanya, en Meyerson, p. 229.

Benigafull, qui pretenia negociar en el mercat de divendres, trenca el llatí protocolari en aludir a la forma ab que els moros d'Uxo (comunitat compacta i 'fundamentalista' a tenor de les dades morisques), anomenaven la gran festa local, que rebia no la denominació aràbiga de "min al 'ayn", sino la valenciana de 'festa de la font':

“Die seu festo seracenorum nuncupato *de la Font*, quod tenetur semel in anno in dicta valle”¹¹⁸.

Tractant-se d'una forma interna, el fet és inverosimil des de la teoria de la muralla, és dir, en una societat pretesament arabofona unilingüe.

[ONOMASTICA ROMANÇ EN LA SOCIETAT MORISCA]

9] No pot, per consegüent, sorprendre a l'estudios de la societat mudeixar i morisca valencianes la difusió de l'onomàstica romanç en eixe mig social. Un fet no atribuïble a la societat cristiana contextual, a una osmosis il·lògica en àrees morisques compactes, també romanisades de fet, per lo que ha de derivar de condicions més antigues¹¹⁹. Des del mateix *Repartiment*, i més arriere encara, des de les fonts biogràfiques hispanoarabigues, la nomenclatura romanica dels moros locals esguita qualsevol tall cronològic, entre 1238 i 1609. Però en època oficialment morisca el fet és que documents clau, com ara el *Libro de casas y tierras de los que se pasaron por mar*, afectants als subdits mudeixars del Duc de Segorpe (1527-35), i d'un total de 308 antropònims de propietaris consignats, presenten més d'un 60% d'onomàstica romanica, ben entès que per a lo restant no es fa constar l'*alias*, comunament valencià, del subjecte al·ludit: Pereta, Roget, Pardo, Maltemp, etc. Allí mateix, la proporció de noms romanics entre els exiliats a Berberia quan al baptisme de 1525, supera inclús a la citada. I resulta més

¹¹⁸ Arxíu de la Corona d'Aragó, *Cancellería Real*, registre 2067, fol. LXXVII rto.

¹¹⁹ Ho he tractat en *Moriscos y repobladores en el Reino de Valencia. La Vall d'Uxo (1525-1625)*, València, 1984, I, p. 168 i ss.; *Les minories islàmiques i l'origen de la llengua*, (inèdita); *Mozàrabe de València*, passim; per més que capia incrementar les referides als ss. XIV-XV.

significativa si cap en el *Proceso de desarme de moriscos* de 1563, sobre un total de més de 18.000 assentaments.¹²⁰

[CASUÍSTICA MORISCA: US DEL VALENCIÀ]

10] L'us del valencià entre la població morisca (entre les fites simbòliques 1525-1609) es digne, *per se*, d'un tractament monogràfic. Vaig apuntar, al voltant d'això notícies diverses¹²¹ contrastant les ya tòpiques cites tradicionals ab referències alternatives que invertixen les perspectives; i en especial ab fets de parla que proven l'us fluït del valencià (i castellà) entre dita població. Note's que la cita de Martí de Viciana referida a cert "varon que tuvo dos años el gobierno de cierta varonia con más de quinientas casas de vasallos que todos hablaban aravigo"¹²² es desvirtua en advertir l'autor, allí mateix, que "en este Reyno ... hay la quarta parte dellos que hablan aravigo" (per tant, o be les tres quarts parts de la població morisca local el desconeixien o be constituïen un sector social bilingüe o diglòsic)¹²³; que, a propòsit de les iniciatives catequètiques en valencià (o castellà) destinades als morisquets valencians, el Patriarca Ribera declara (1587) que "comunmente *la saben* [la llengua valenciana] los nuevos convertidos"¹²⁴; que el manament del bisbe Figueroa a les aljames valencianes en el sentit de que tracten dels negocis propis "en nuestro lenguaje" es impracticable sense un coneiximent ordinari¹²⁵; que les *Ordenacions per als novament*

¹²⁰ ARV, Real, nums. 562, 563, 564

¹²¹ Cf. n. 117.

¹²² Aduïda per Sanchis Guarner en *Els valencians i la llengua autòctona durant els segles XVI, XVII i XVIII*, València, 1963 [reed. València, 2001], p. 51; i després reïterada i inconexa de les cites colaterals.

¹²³ Martí de Viciana, *Libro de alabanzas de las lenguas hebrea, griega, latina, castellana y valenciana*, València, Joan Navarro, 1574, p. 16. La cita ve reforçada, ab una altra de colateral, que afirma: "que por más que en Reyno de Valencia havia dos tercios de agarenos que hablaban aravigo y en esta era ay un tercio de convertidos que hablan aravigo, jamas la lengua valenciana ha tomado ni usado de palabra alguna araviga" (ibid., p. 9)

¹²⁴ British Museum, Fondo Egerton, n.º. 1511, f. 270.

¹²⁵ Apud P. Boronat, *Los moriscos españoles y su expulsión*, València, 1901, vol. II, 437.

convertits de l'arquebisbe de València Jorge de Austria (1566) preveuen que “los pares y meres treballen a sos fills quant seran de poca edat de parlar-los en llengua valenciana”¹²⁶, etc., etc. Tot lo qual ens du no a una qüestió de *coneiximent*, sino d'*actitut* lingüística i cohesio grupal.

De cabal interes son les situacions d'interaccio romanica cristiano-morisca reflectides per la documentacio del s. XVI. Els models de parla en les converses entre Mahomat Sapir i Pere Mingot, guardia de la Foya Baixa de Valldigna (1514);¹²⁷ entre els clavaris de l'aigua de Benissaat i el de Benigaslo (1535),¹²⁸ les emanades del proces contra Jeroni Cancer (1602),¹²⁹ etc., etc., no suponen, a distancia de tesis obsoletes, incompetencia morisca ninguna en l'us del valencià. Ben al contrari. I no cap ignorar les novetats que els documents aljamiats o romanics de la poblacio conversa ha deparat als investigadors, fins el punt de que Ana Labarta (qui partix del prejuï de l'arabisacio), i a la vista dels documents confiscats a Juan de Valdelaguna i Maria de Fe (La Llosa), o les oracions valencianes translliterades en alfabet arabic per moriscs de l'area valenciana occidental (Fco. Açan de Matet, F. Çaquen de Calles, Jaime Maluli de Segorp), es veu forçada a reconèixer que “podria hacer pensar que la situación lingüística de València de la época no era tan clara, y en la necesidad de revisar la tesis expuesta inicialmente de una población casi totalmente arábófona”¹³⁰. La

¹²⁶ *Apud* Ribelles Comín, *Bibliografía de la lengua valenciana*, Madrid, 1915-43, vol. II, pp. 113-114.

¹²⁷ El document, on s'acusa de furt al morisc (cronologicament, mudeixar, puix que el fet es poc anterior a 1525) en Ferran Garcia i Antonio La Parra, “Documents per a la història de la Safor”, *L'Ullal* IV(1983), pp. 94-106, espec. 100-101: — “Bell costall d'herba portas” (Mingot); — Hoc, en fatiga de vostra ànima (Sapir); — La fatiga serà vostra, que vos la pagaréu (Mingot); — La bagassa que us parí en goç fotut, jueu (Sapir).

¹²⁸ ADM, Sec. Segorp 98/2377, transcrit en L. Peñarroja Torrejón, *Moriscos y repobladores*, II, 527 ss. “Deixa-nos omplir la bassa, que nosaltres ho paguem si no es nostra l'aigua”, demanen els clavaris de l'aigua de Benissaat a Miquel Xoroxa, clavari de Benigaslo.

¹²⁹ ADM, Sec. Segorp, 98/2367. El tracte per extens en *Les minories islàmiques i l'orige de la llengua* (inèdit).

¹³⁰ Ana Labarta, “Inventario de los documentos árabes contenidos en procesos inquisitoriales, contra moriscos valencianos, conservados en el Archivo Histórico Nacional de Madrid (Legajos 548-556)”, *Al-Qanṭara*, Madrid, I, 1980, pp. 115-164, espec. 157.

qüestio va més alla, puix que ni l'us del valencià escrit ni la generalisació de l'onomastica valenciana entre la població morisca occidental (unes 43.000 ànimes d'acort ab les quantificacions de H. Lapeyre) respon a una sociolingüística de reconquesta.

No caldra tampoc recalar en una casuística tan sorprenent, com ara el cas del morisc valencià exiliat en Tunes qui a instancies de Sidi Bulgayz, protector dels expulsats,¹³¹ redactà en castellà un codex destinat als correligionaris que “no sólo tenían olvidada de todo punto su algaravía, sino que ni siquiera conocían las letras en que fue revelado su Alcorán”¹³², del mege de Bunyol Gaspar Capdal, que “sabe leer y escribir la algemia [romanç] y de aravigo no sabe leer ni escribir”¹³³; del convers d'Atzeneta Francesc Torromani¹³⁴, qui guardava en sa casa llibres de Sant Vicent Ferrer i de Sant Agustí; del Doctor Jabar¹³⁵, que va vendre en almoneda llibres de Sant Tomas i de Fray Luis de Granada, etc.; de Frances Huceyt de Yatova,¹³⁶ el qual posseïa quaderns escrits en llatí; etc. etc. Cap simplificació se n'avé ab l'abigarrat mostrari de situacions i encreuaments presentat per Julio Caro Baroja.¹³⁷

[UNA ALGARAVIA EN RECESSIO]

11] E. Císcar Pallarés, en un estudi¹³⁸ assolador per a les tesis tradicionals, ha demostrat l'extensa utilisació del valencià entre la població morisca de la Valldigna. D'un total de 791 varons adults, sols un 2,5% necessita testificar per mediació d'interpret, front a un 97,4%, que no el requerix,

¹³¹ Sobre tal personaje, M. de Epalza, “Sidi Bulgayz, protector de los moriscos exiliados en Túnez (s. XVII). Nuevos documentos traducidos y estudiados”, *Sharq al-Ándalus* XVI-XVII (1999-2002), pp. 141-172.

¹³² Real Academia de la Historia, *Memorial Histórico Español*, V, Madrid, 1883, p. 7.

¹³³ AHN Inquisicio Valencia 551/19.

¹³⁴ AHN Inquisicio Valencia 555/31.

¹³⁵ AHN Inquisicio Valencia, 552/9.

¹³⁶ AHN Inquisicio Valencia, 551/37.

¹³⁷ Julio Caro Baroja, *Los moriscos del Reino de Granada*, Madrid, Itsmo, 1991.

¹³⁸ E. Císcar Pallarés, “‘Algaravía’ y ‘algemía’. Precisiones sobre la lengua de los moriscos en el Reino de Valencia”, *Al-Qanṭara* XV/1 (1994), 131-163.

sino que enten perfectament el valencià¹³⁹. La correlació es manté en dècades successives, de modo que “una abrumadora majoria de moriscos varones mayores de edad entendían, comprendían y podían expresarse en la lengua romance de los cristianos” –conclou–.¹⁴⁰ Les deduccions empíriques de l'estudi (opostes a les de Fuster, Burns, etc., que estima l'autor faltes de base documental) apunten a que “la lengua no es un ‘problema’, que, utilizando la expresión de R. I. Burns, no supone a fines del s. XVI ninguna ‘muralla’, que existe una abundante, amplia y fluida comunicación lingüística entre las dos comunidades”; i a que “el conocimiento de la algemía [= romanç valencià] entre los moriscos es tan importante que no se puede aceptar ni asumir, para la Valldigna, esa excepcionalidad con que J. Fuster describió la situación general del Reino de Valencia hace años y que han citado, seguido y aceptado prácticamente todos los autores posteriores”¹⁴¹.

12] Front a la creença en l'unilingüisme aràp de la població morisca expulsada en 1609, que confirmaria la prolongació d'un *status quo* anterior a la conquesta, els anàlisis més actuals sobre el seu establiment nordafricà han hagut d'admetre també l'exportació parcial del valencià a aquell territori en els inicis del segle XVII.¹⁴²

[LA TRANSMISSIO DE LA TOPONIMIA ROMANICA NATIVA]

13] Però no es l'ingredient romànic de la població mudeixar–morisca l'únic factor de que capia derivar la continuïtat d'un romanç prejaumí. La toponímia romànica nativa de caràcter singular o privatiu obliga a postular un canal romànic de transmissió que ha de ser, *nolens volens*, el romanç vernacular valencià previ a 1238. ¿Quin, si no? L'idea d'una societat aràbica transmissora de qualsevol cos romànic prejaumí –la teoria guarneriana

¹³⁹ Císcar Pallarés, *ibid.*, p. 140.

¹⁴⁰ El percentatge de dones no necessitades de torsimany es menor (41,6%), per bé que el total de casos analitzats siga molt més reduït (142) i que en llocs determinats (Simat per exemple), el 100% de les musulmanes siguen aljamiades. Cf. Císcar Pallarés, *ibid.*, 142-143.

¹⁴¹ Císcar, *ibid.*, pp. 150 i 151 respect.

¹⁴² Cf. M. de Epalza, “El català al Maghreb àrab: els moriscos expulsats”, II *Congrés Internacional de la Llengua Catalana*, Història de la llengua, València, 1989, pp. 385-389.

del mudeixarisme— es en sí mateixa incongruent. No cap pensar, en efecte, que tot un corpus toponimic oït de llavis de la població indígena, que ya no solia entendre el seu significat ancestral, com ara l'*Archivello* (Chodos), la *Balarma* (Vallada, Ontinyent?), la *Balma* (Sorita), *Balones* (i Balona d'Uxó, etc), el *Barandano* (Ayelo de M.), *Bergantes* (Ports Morella), el *Blaconc* (Beniardà), els *Bombitaos* (Forcall), el *Cabeçolo* (Morella), *Cambris* (Llaurí), el *Caminanto* (Fondó de les N.), *Candèl* (Olleria), *Capicorp* (Alcala de Ch.), el *Caramello* (Lliria), *Carquendo* (la Nucia), *Castellarda* (rambla affluent al Turia), *Clariano* (riu), *Collado* [kolláo] (passim, de Culla a Montroy), *Condomina* (Benilloba, Confrides, etc.), la *Contrampa* (Llombay), *Cosentari* (Calp), *Es Chiquirimí* (Tarbena), el *Chisquerol* (Benasal), *les Dondes* (Tibi), l'*Entreforn* (Rotova), l'*Escorrupenia* (Muro d'A.), *Fabuquello* (Alcala de Ch.), *Faüller* (Costur), la *Fordenjana* (Vilafamés), *Frainós* (riu orig. en Confrides), el *Galistero* (Castell de Castells), *Gargasindi* (Calp), *Garumba* (Forcall), *Gorgorrobio* (Ontinyent), *Imberri* (Alcala de Ch.), *Ísber* (Orba), *Llobregat* (ant. Torreblanca), la *Llomaina* (Vilamarchant), *Malonda* (Alfahuir), *Maiques* (Ayelo de M., etc.), *Màndola* (Otos), *Maret / Mareta* (Montesa, Picassent, etc.), *Massalari* (Tavernes de V.), *Meanes* (Adzaneta del M.), les *Mertinenques* (Palma de G.), la *Miràndola* (Benissa), el *Misquerol* (Catí), *Montargull* (Sorita), *Montíber* (Sagunt), *Montornés* (Benicassim), *Missana* (Guadassuar, Massalavés), *Montegordo* (Albocasser), *Morvedre* (Sagunto, Alcora), *Morredondo* (Llucena), *Onaer* (Callosa d'en S.), *Pagna* (Beniganim), *Paixarella* (Vilanova de C.), *Palomara* (Simat de V.), la *Pantigana* (Benimarfull), la *Pegorda* (Lluchent), els *Penycos dels Llombos* (Planes), *Perenchissa* (Vall dels Alcalans), la *Pismola* (Barig), el *Preguntó* (Rossell, etc.), *Ràtils* (Onda), el *Regallero* (Serra d'en G.), les *Roumbaldes* (Salsadella), *Salvassoria* (Morella), etc., es rebera en el s. XIII al marge d'una llengua romanica activa; unic canal que podia garantir la preservació dels seus traços fonetics particulars.

UN ANALISIS ESGOTAT.

CAP A UNA VISIO POLIEDRICA DE LA POSTCONQUISTA

Per tant, les evaluacions simplistes de la postconquesta, caracterisades per postular binomis excloents (repoblació catalana front a matisació poblacional aragonesa, societat cristiàno-romànica front a societat mudeixar arabofona), esgotades per un anàlisi unilineal, hauran de deixar pas a un anàlisi poliedric que atenga a les variables en joc, entre elles:

- a) L'estrat romaní prejaumí conduït per la tesis filocatalana a una falsa consideració marginal.
- b) El trasvasament d'una part de la societat prejaumina a la de nova configuració. Hi ha proves palmaries en els *Llibres de Cort del Justícia* de València. Note's com a mostra el cas de la vila de Chilches, on gran part de la població trià abraçar el cristianisme, sent batejada pel prevere d'Almenara Arnau de Suau, en 1280:

“e així totes les persones de moros qui eren ladonchs en aquel loch reberen batisme e foren feïtes cristianes per man d'él, testimoni, ab padrins e padrines christians de natura”.¹⁴³

En el mateix sentit, la documentació més antiga del Regne menciona no pocs personatges com a *batiat* – *batiada* / *batejada*, prova del transpas d'una part de la població mora en els decennis ulteriors a 1238. La redacció de tals assentaments no trasllueix, per cert, cap de barrera lingüística:

[1] [Clam de] Domingo de Fraga contra en Bernat Martí, batiat [...].¹⁴⁴

[2] “Denuncíu a vos, senyer Thomas Fabre, justícia de València, que Johan d'Ortó, batiat, e Rodrigo, fill seu [...].”¹⁴⁵

[3] Johan d'Ortó, lo qual vos tenits pres, lo qual avie nom Hubaquer en temps que ere moro”.¹⁴⁶

[3] Na Johana d'en Barçaló, batejada.¹⁴⁷

¹⁴³ *Llibre de Cort del Justícia de València, anys 1280-1282*, ed. a càrrec d'E. Guinot et alii, València, 2008, doc. 1280-bis n.º 10, pp. 119-120.

¹⁴⁴ *LlCortVal*, 1287, n.º 3, p. 851.

¹⁴⁵ *LlCortVal*, 1287, n.º 5, p. 852.

¹⁴⁶ *LlCortVal*, 1287, n.º 7, p. 854.

¹⁴⁷ *LlCortVal*, 1287, n.º 15, p. 862.

[4] Na Francescha, batiada, contra Marieta, batiada.¹⁴⁸

[5] “Un moro de Malexant, aldeya de Borga, per nom Mahomet, fill de Famet de Cayuel, lo qual era de terra dels aragoneses [...] e faynent-se esser chrestia e feent-se apelar Garcia, entrava e era en la ciutat de Valencia”.¹⁴⁹

- c) el valor estrategic de la llengua i escriptura araps com a factor de cohesio i cripticisme de la societat islamica residual (com ha subrallat Manuel C. Feria)¹⁵⁰, explicacio plausible de la paradoxa d'una llengua arap conservada i un us general del romanç.

UN PROCES CIRCULAR. INEFICACIA FINAL DE LA TEORIA UNITARISTA

[ÚLTIMES PROPOSTES (GUINOT, DIÉGUEZ, ETC.) I ESTUDIS POBLACIONALS]

Una visio retrospectiva confirma que l'unitarisme no ha experimentat cap avanç substancial des de 1975; i des de més arrere, des de les propostes fuster-guarnerianes dels primers 60, devenint a la fi en model immovil, incompatible ab tota reflexio un punt desviada de les bases preestablides. El silenciament de les poques reflexions productives dels darrars decenis (aludixc entre atres a E. García Gómez, 2006)¹⁵¹, es prova palmaria. Descartat l'anàlisi del romanic prejaumi; exclosa caprichosament la continuïtat de les comunitats cristianes autoctones i tot factor hispano-occidental derivat de la societat anterior a 1238; eludides les evidencies del romanisme mantingut entre cristians i judeus de la preconquesta pero tambe en una part significativa de la poblacio musulmana del Regne; i acceptat en forma programatica l'unilingüisme arap dels moros valencians (la “muralla de la llengua”), ans i despres de 1238, dita teoria ha devingut en discurs circular,

¹⁴⁸ *LlCortVal*, 1287, n°. 56, p. 914. Cf. a més, n°. 49.

¹⁴⁹ *LlCortVal*, 1290, n°. 58.

¹⁵⁰ Manuel C. Feria García, “Los moriscos y el uso de la aljamía”, *Al-Ándalus-Maghreb* VIII-IX (2000-2001) [Univ. de Cadis], pp. 299-323.

¹⁵¹ Emilio García Gómez, *Valenciano, catalán o criollo* (2006). Disponible en red.

esgotat en sí. Fins el punt de que, Enric Guinot, autor de la darrera posició significativa al respecte ab *Els fundadors del Regne de València*¹⁵², creu haver aportat les dades demogràfiques que provarien definitivament, front a mitificacions anteriors, l'orige català occidental de la llengua dels valencians. Un punt de vista tan sentit com a certea que recorda, *mutatis mutandis*, les posicions d'E. Llobregat respecte del cristianisme valencià primitiu o les de Guichard respecte a l'estructura antropològica de l'Espanya musulmana en els 70 (cf. *supra*); com també les intuïcions guarnerianes sobre una suposta “catalanitat substancial” de València arrelada ya –sic– en la remota població ibérico-romana¹⁵³.

Desconeixedor d'ambits d'investigació sobre els que juja i opina¹⁵⁴, sa proposta demogràfica deixa en l'aire qüestions essencials, com ara la veritable fisonomia del romanç vernacular, les manifestacions documentades de continuïtat romànica, el cristianisme baix l'islam valencià, la transmissió d'elements jurídics singulars, etc., sobre els que o es fa el silenci o es dona una visió anacrònica, desmentida per la documentació. Es més, queda invalidada, tota volta que eludix dades de població referides al segle XIII, comprés el *Llibre del Repartiment*, els *Llibres de Cort*, etc., oposats a les seues conclusions i derivades de diferents anàlisis (Cabanes Pecourt, Ferrer Navarro, yo mateix)¹⁵⁵; i quantificacions coincidents, ab un clar predomini

¹⁵² E. Guinot Rodríguez, *Els fundadors del Regne de València. Repoblació, antroponímia i llengua a la València medieval*, E. Climent editor, València, 1999, 2 vols.

¹⁵³ M. Sanchis Guarner, *La llengua dels valencians*, p. 133.

¹⁵⁴ Notem-se les breus referències dels caps. 1 i 2 del vol. I: “Els musulmans valencians i la llengua àrab” (pp. 29-57) i “Els mossàrabs valencians i el seu rastre”, pp. 57-77.

¹⁵⁵ Segons el recompte de Mª Desamparats Cabanes Pecourt, que aten a la geografia política doscentista, el 60,6 % dels immobles de la ciutat de València s'adjudicarien a concells aragonesos (*Geografía y repoblación*, València, 1984), o un 57,2 % en el cas de l'ocupació efectiva; dades que d'acort ab la geografia política actual es convertirien en un 48,8 % d'adjudicacions aragoneses front a un 44,02 % d'adjudicacions catalanes. Ramon Ferrer Navarro, i per al total del Regne, ab escrutini basat en indicacions onomàstiques de valor toponímic, apunta 1.138 propietaris catalans (45,26 %), 1.007 aragonesos (40,05 %), 164 valencians (6,52 %), 82 navarresos (3,25 %), 70 ultrapiurenais (2,78 %), 29 castellans (1,15 %), 10 italians (0,40%), més presències inferiors al 1% (R. Ferrer Navarro, *Conquista y repoblación del Reino de Valencia*, València, 1999, p. 294). De la tabulació de Cabanes per al total del Regne, es deriva un 46,01 % de propietaris aragonesos, un 32,57 % de propietaris

aragones entre la minoria nouvinguda en sigles posteriors, fins el XV (estudis parcials de L. Piles Ros, E. Vidal Beltrán, F. Roca Traver, E. Salvador Esteban, etc.)¹⁵⁶. Però, sobre tot, adolix d'una deficiència interna de mètode, fundat més be en el *totum revolutum* que en el rigor analític. En efecte, les deduccions extretes a partir de llinages gentilicis, de complements nominals ab significat toponímic o de la morfologia superficial dels noms de persona carixen, en bona mida, de valor indicatiu.

[EVIDÈNCIES D'UNA TEORIA EQUÍVOCA]

Les evidències estalvien demostracions: Ramoneta, muler d'en Jacme d'Oscha (*Cort*, 1280-81, 207); Johan Beneet, aragones (*Cort*, 215); "Matheu Campaner, de Oscha" (*Cort*, 274); "N'Arnau de Jacca" (*Cort*, 278); "Pere de Molina" (*Cort*, 351); "Matheu de Montreal" (*Cort*, 303); Domingo [no 'Domenech' o 'Domenge'] de Tarrega" (*Cort*, 1283ss, 399); "Marti de Castelot" (*Cort* 1280, 178). En el *Repartiment* valencià, *passim*: "Guillelmus d'Ager, Dertuse" (I/85); "R. de Fraga, Dertuse" (I/96); "R. de Luch, Cesarauguste" (I/104), etc. En els Aveïnaments: "Joana de Calahorra, natural d'Albarrazi" (a. 449); Johan de Clavilles perayle, natural de Luna" (a. 1385), etc.

Però hi ha més exemples eloqüents. A partir de la nomina de clergues d'orige aragones ordenats en la diòcesis de València –244 en total per als períodes 1402-1427 i 1463-1489, sifra que desdiu el prejui numèric de Guinot–, l'estudi de Milagros Cárcel fa referència a "Jaime Esplugas", escolar de Teruel; "Fuster" de Rubielos, *passim*; "Canonge" d'Albarrasi; Gil

d'orige català, un 6,46% provinents de la Corona de Castella, un 6,34% d'originaris de Navarra, més un 8,62% diversificat ("Repartiment i antroponímia en la València del segle XIII", *Revista de Filologia Valenciana* V (1998), pp. 29-54.

¹⁵⁶ D'acort ab Eliseo Vidal Beltrán (*València en la època de Juan I*, València, 1974, pp. 85-88 i 309-334), dels 501 nous establits de 1387 a 1396, el percentatge extrarregnicola majoritari (19 %) es l'aragones. En quant als 1.300 nous aveïnats entre 1400 i 1449, segons dades de Leopoldo Piles Ros (*La población de València a través de los Libros de Avehinamientos, 1400- 1449*, València, 1978), i Francisco Roca Traver ("La inmigración a la València medieval", *BSCC* LII i LIII (1977), també els aragonesos son contingent majoritari entre els extrarregnicols (15,64 %), sols superat pels originaris del Regne valencià (51,64%).

d'Argent, de Teruel; Antonio Alavés, de Teruel; Pasqual Asensi, de Teruel; Domingo Flexanet, de Teruel; Antonio Clement, d'Allepuz; Miquel Steve, de Sarrión; Pedro Catala, de Daroca; Andres Obreu, de Rubielos, M. Diego Monfort, d'Abarrasi; Pedro Balaguer, de Daroca; Joan Castell, de Mirambel; Lorenzo Catala, de Las Cuevas de Canyart; Justo Bonfill, de Rubielos; Pedro Gisquerol, de Rubielos; Joan Sadurni, de Cascante, Jaume Esplugas, de Teruel, etc.¹⁵⁷ Cap afegir més dades confirmatories, com ara l'anàlisi demogràfic d'Emilia Salvador per al tram XIII-XV, i en especial per a l'època del rei Catòlic.¹⁵⁸

El sistema de simplificació quantitativa ha fet escola; i en la seva aplicació als personatges citats en el *Llibre de Cort de Justícia de València* (Maria Àngels Diéguez, 2001)¹⁵⁹ choquen la desatenció a les incompatibilitats entre nom i complement nominal toponímic, la suma dels llinatges 'salats' al comput català, la no consideració com a aragonesos de llinatges de la sèrie Sobrino, Royo, Sanxo, Valero¹⁶⁰, etc., i peculiaritats de la mateixa tenor. En resum, l'obra de Guinot dista de tancar la discussió històrica sobre l'origen del valencià. Falta de garantia en el mètode (lo que "deixa sense valor els

¹⁵⁷ Milagros Cárcel Ortí, "Ad servitium Ecclesiae dedicandi. Clérigos aragoneses ordenados en Valencia en el siglo XV", *Aragón en la Edad Media* XVI (2000), Saragossa, pp. 163-183. Per a les dades susdites, cf. pp. 176-183.

¹⁵⁸ Emilia Salvador Esteban, "Aragoneses en Valencia (ss. XIII-XV). Unas relaciones privilegiadas", *Aragón en la Edad Media* X-XI (Saragossa, 1993) (Homenaje a la profesora emèrita M^a. Luisa Ledesma Rubio, pp. 815-825); id., "Aragoneses en Valencia durante el reinado de Fernando el Católico (1479-1516)", *Aragón en la Edad Media* VIII (Homenaje a D. Antonio Ubieto Arteta) (1989), 575-598, ab un recinte interessant: d'un conjunt de 1.800 nous veïns en la ciutat de València per al regnat de Fernando el Catòlic, els 274 aragonesos representen un 15,22 % del total, sols excedit pels regnicols (39 %) i seguit de castellans (15 %), catalans (14,44 %) i navarresos (5%). Cf. *AEM* VIII, p. 579.

¹⁵⁹ Maria Àngels Diéguez Seguí, *El Llibre de Cort de Justícia de València (1279-1321). Estudi lingüístic*, Barcelona, 2001, qui, a partir de tan curiosa computació, extrau un total de 457 individus de presunta parla catalana (64,27%), front a 203 de parla aragonesa, navarresa o castellana (28,4%) i 47 de parla occitana (7,31%), pp. 34-35. No consta tabulació.

¹⁶⁰ "No hem considerat tampoc com a aragonesos els individus anomenats Sobrino, Royo, Sanxo, Vicent o Valero" –diu–, lo que justifica (*sic*) per la presència de les formes Terrado o Enego en documentació catalana antiga.

resultats” com indica D. Cabanes¹⁶¹), i qüestionada també des de la perspectiva filocatalana (Badia Margarit)¹⁶², simbolisa la fi d’un procés circular que, evitant els grans problemes associats, partia d’una fórmula mecànica de conquesta - repoblació i torna ad ella com a determinant de la llengua dels valencians.

[PAPER CLAU DEL ROMANIC VALENCIÀ PREJAUMI.
CONSCIENCIA HISTORICA]

En suma, cap especulació que faci *tabula rasa* del romanic valencià prejaumí, del mossarab, com a factor determinant explica, al nostre parer, l’eclosió d’una modalitat llingüística tan uniforme en l’espai històric del Regne medieval de València¹⁶³. Un llengua tinguda ja per *valencianesc*, es dir, per llengua valenciana, en la dècada de 1340 i percebuda com a tal des de fora del Regne¹⁶⁴. Tampoc aporta raons persuasives que expliquen la ràpida difusió d’una consciència col·lectiva (llingüística, literària, socialment diferenciada), que no es sent dependència d’una pretesa ‘catalanitat’ genèrica.

¹⁶¹ D. Cabanes Pecourt, “Utilitat i ús de l’antroponímia. Unes reflexions en veu alta”, *RFV*, VIII (2001), pp. 43-60.

¹⁶² “Tampoc no indiscutible”, al dir de Badia Margarit (*Moments clau de la llengua catalana*, València, 2004, p. 45).

¹⁶³ Ratifiquem les conclusions que, sobre la bipartició del territori valencià com a fet de reconquesta vaig fer en *El mozárabe de Valencia*, § 161 (“Unidad lingüística de Valencia antes de su reconquista. Falta de diptongo de /ě/ /ǫ/”); hui afirmades ab referències de repoblació de la part occidental del Regne, com ara en el cas d’Alpont (*Llibre de Cort de Justicia de Valencia*, 1287 i ss., docs.)

¹⁶⁴ Al·ludix a la cita, ordinàriament ocultada, de *valencianesch* en un procés judicial menorquí (1343-1346) on consta que Sibila, la mare de l’acusat, parlava *valencianesch* com a natural que era d’Oriola (Archiu Històric de Mallorca, Procés criminal AH-5337, f 178-276). La cita fou exhumada per Gabriel Llompart, “Gil de Lozano, señor de Martinell, y la vida cotidiana en las calas de Menorca medieval (1343-1346)”, *Boletí de la Societat Arqueològica Lul·liana* XL (1984), pp. 165-186). De les actes del procés es deriva que un tal Gil de Lozano, senyor de la cavalleria de Martinell (N de l’illa de Menorca) era fill d’un homònim Gil de Lozano oriunt d’Aragó i de llengua aragonesa; i de Sibila, filla de Petrus de Deo o Pere de Deu, establert en València, que parlava *valencianesch* com a valenciana d’Oriola.

En definitiva, l'hipotesis d'una expansió unilateral del català occidental al territori valencià durant el s. XIII i sobre tot el XIV (proposta que es perfilava ara com a majoritària des de l'unitarisme: Ferrando, Guinot, Diéguez, etc.) dista d'haver resolt qüestions bàsiques per a la formació de la nostra llengua: extinció de l'aragonès i del català oriental (actiu entre la minoria novvinguda) a la banda hui valencià parlant del territori, evaporació d'una sèrie de característiques de l'occidental alienes al valencià general; o convergència sintomàtica entre romanic prejaumi i valencià general.

Si dita intuïció d'un català dominant per tot arreu es inapel·lable, caldrà també explicar, des del punt de vista psicosocial quí i com consolida una consciència de *valencianitat* marcada per un notable patriotisme regnicola i molt expressa en la documentació, des del s. XIII i en especial en els XIV i XV. Consciència que no se'n presenta en cap de cas com a inclosa en una 'catalanitat general', la catalanitat intuitiva fuster-guarneriana; i sí, en canvi se sap compresa dins l'espai històric d'Espanya, i, durant l'existència de tal estructura jurídic-política, de la Corona d'Aragó.